

ФИСКАЛНИОТ ПРОСТОР ВО ЗАПАДНИОТ БАЛКАН

Докази од скорешната повеќеслојна криза

ФИСКАЛНИОТ ПРОСТОР ВО ЗАПАДНИОТ БАЛКАН

Докази од скорешната повеќеслојна криза

Марија Башеска

Finance Think – Институт за економски истражувања и политики, Скопје
marija.basheska@financethink.mk

Марјан Петрески

Finance Think – Институт за економски истражувања и политики, Скопје
/ Универзитет Американ Колеџ Скопје
marjan.petreski@financethink.mk

Деспина Туманоска

Finance Think – Институт за економски истражувања и политики, Скопје
despina.tumanoska@financethink.mk

Благица Петрески

Finance Think – Институт за економски истражувања и политики, Скопје
blagica.petreski@financethink.mk

Студијата беше проследена во два круга рецензија: од проф. д-р Хурије Абази-Алили и од колегите од Центарот за напредни економски студии – ЦЕБЕС, Белград, Србија, членка на мрежата WEBecon.

Оваа публикација е развиена со поддршка на регионалниот проект „SMART Balkans – Civil Society for Shared Society in the Western Balkans“ имплементиран од Centar za promociju civilnog društva (CPCD), Центар за истражување и креирање политики (CRPM) и Institute for Democracy и Медијација (IDM) и финансиски поддржан од норвешкото Министерство за надворешни работи (NMFA). Содржината на публикацијата е единствена одговорност на имплементаторите на проектот и не мора да ги одразува ставовите на норвешкото Министерство за надворешни работи (NMFA) или партнерите од конзорциумот SMART Balkans.

СОДРЖИНА

1. ВОВЕД	6
2. КОМПАРАТИВНА ФИСКАЛНА АНАЛИЗА НА ЗЕМЈИТЕ ОД ЗАПАДЕН БАЛКАН	8
2.1. ПРЕТПАНДЕМИСКИТЕ ФИСКАЛНИ СОСТОЈБИ	8
2.2. ФИСКАЛНИОТ ТОВАР ОД ПАНДЕМИЈАТА	9
2.3. ЕКОНОМСКО ЗАКРЕПНУВАЊЕ ВО 2021 ГОДИНА	11
2.4. ЗАТЕГНАТ ФИСКАЛЕН ПРОСТОР ПОТТИКНАТ ОД РУСКАТА ИНВАЗИЈА ВРЗ УКРАИНА	11
2.5. ЦЕЛОКУПНАТА СЛИКА И ПОГЛЕД КОН ИДНИНАТА: ПРЕД ПАНДЕМИЈАТА, ПАНДЕМИЈАТА, И ЕНЕРГЕТСКО-ПРЕХРАНБЕНАТА КРИЗА	16
2.6. РАСТЕЧКА ЗЕЛЕНА ТРАНЗИЦИЈА ВО ЗЕМЈИТЕ ОД ЗАПАДЕН БАЛКАН ЗА ПОДДРШКА НА ФИСКАЛНИОТ ПРОСТОР НА СРЕДЕН РОК	19
3. ФИСКАЛНИОТ ПРОСТОР И ФИСКАЛНИОТ СТИМУЛ ЗА ВРЕМЕ НА КРИЗА ВО ЗЕМЈИТЕ ОД ЗАПАДЕН БАЛКАН	22
3.1. ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА	22
3.2. МЕТОДОЛОГИЈА И ПОДАТОЦИ	24
3.3. РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА	27
4. ЗЕМЈА ВО ФОКУС: ФИСКАЛНИОТ ТРОШОК НА СУБВЕНЦИИТЕ ЗА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА ЗА ДОМАЌИНСТВОТА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И НЕГОВОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ КРИТИЧНИТЕ ЈАВНИ РАСХОДИ	31
4.1. ПОЗАДИНА И ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА	31
4.2. МЕТОД ЗА РАЗЛИКА НА ЦЕНА ЗА ПРОЦЕНКА ЗА СУБВЕНЦИИТЕ ЗА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА И ПРЕЛИМИНАРНИ ПОДАТОЦИ	33
4.3. МОДЕЛ И РЕЗУЛТАТИ	38
5. ЗАКЛУЧОК И ИМПЛИКАЦИИ ЗА ПОЛИТИКИТЕ	41
ЛИТЕРАТУРА	44

ЛИСТА НА ТАБЕЛИ

Табела 1 – Фискален трошок на мерките за поддршка на домаќинствата во 2022 и 2023	14
Табела 2 – Фискален трошок на субвенциите за електрична енергија за компаниите производители на електрична енергија и директните субвенции за домаќинствата, во 2022 и 2023 година (% од БДП)	15
Табела 3 – Фискални пакети во 2020 година: реални наспроти проценети	25
Табела 4 – Резултати за ефектот на фискалниот простор врз фискалниот стимул во земјите од Западен Балкан	29
Табела 5 – Блок тарифен систем воведен во јули 2022 година за електрична енергија на регулираниот пазар	35
Табела 6 – Субвенции за електрична енергија во Северна Македонија врз основа на методот на разлика во цена	37
Табела 7 – Резултати од улогата на субвенции за електрична енергија врз сегменти од јавните расходи	40
Табела А1 – Опис на променливите и извори	48
Табела А2 – Дескриптивни статистики на променливите	49

ЛИСТА НА ГРАФИКОНИ

Графикон 1 – Фискални состојби на земјите од Западен Балкан пред пандемијата	8
Графикон 2 – Реален раст на БДП (%)	9
Графикон 3 – Фискален трошок од мерките за справување со Ковид-19 кризата во 2020 и 2021 година	10
Графикон 4 – Фискални состојби на земјите од Западен Балкан во 2020 и 2021 година	10
Графикон 5 – Фискални состојби на земјите од Западен Балкан во 2022 и 2023	13
Графикон 6 – Јавни приходи и расходи во земјите од Западен Балкан	16
Графикон 7 – Примарни буџетски салда (% од БДП)	17
Графикон 8 – Двигатели на промени во буџетските салда (2019-2022)	18
Графикон 9 – Енергетски пакети од ЕУ за поддршка на владините анти-кризни мерки за земјите од Западен Балкан (милиони евра)	19
Графикон 10 – Енергетски индикатори за земјите од Западен Балкан	20
Графикон 11 – Грантови за зелена енергија доделени од Рамката на инвестиции за регионот Западен Балкан (WBIF), во периодот 2009 до 2023 (милиони евра)	21
Графикон 12 – Разлика на цена на електрична енергија (сите тарифи) помеѓу индустријата и домаќинствата за избрани земји во Европа (2019 - 2022)	34
Графикон 13 – Разлика во просечна полугодишна цена на електрична енергија помеѓу индустријата и домаќинствата во Северна Македонија	36

КРАТЕНКИ

GFS	Владини финансиски статистики на ММФ
WBIF	Инвестициска рамка за Западен Балкан
WDI	Светски развојни индикатори на Светската банка
WEO	Светски економски погледи на ММФ
БДП	Бруто домашен производ
ГММ	Гаувов микс модел
ДЗС	Државен завод за статистика на Северна Македонија
ЕБОР	Европска банка за обнова и развој
ЕВН	Електродистрибуција ДООЕЛ Скопје
ЕПС	Електростопанство Србија
ЕСМ	Електрани на Северна Македонија
ЕУ	Европска Унија
ЕУР	Евро
ЗБ6	Шест економии на Западниот Балкан
IV-2SLS	Инструментални променливи – Двоетапни најмали квадрати
ИЕА	Меѓународна агенција за енергија
ИЕЕЕ	Институт на инженери за електротехника и електроника
КГОЕ	Еквивалент на килограм нафта
КЕК	Елетростопанство Косово
КЕСКО	Косовско претпријатије за снабдување со електрична енергија
ММФ	Меѓународен монетарен фонд
МНК	Метод на најмали квадрати
РКЕ	Регулаторна комисија за енергетика и водни услуги и услуги за управување со комунален отпад на Република Северна Македонија
п.п.	Процентни поени
СБ	Светска банка
УСД	Американски долар
ФЕ модел	Модел на фиксни ефекти

1. ВОВЕД

Ковид-19 пандемијата и неодамнешната Криза со цените на храната и енергентите ја тестираа отпорноста на шесте економии од Западен Балкан (ЗББ). Како што земјите се опоравуваа од влијанието на здравствената криза, руската инвазија на Украина дополнително ги засили фискалните ранливости на ЗББ. Неочекуваните ценовни скокови на енергентите и храната оставија малку простор за добро осмислени политики и напротив, поттикнаа брзи реакции, многу од кои значително ги оптоварија буџетите на земјите од Западен Балкан. Како одговор на овие предизвици, беше доделена финансиска поддршка за енергетска и прехранбена сигурност како и за компензација и заштита на домаќинствата и компаниите од големиот ценовен шок. Во услови на несигурности во клучните ресурси и приближувањето на грејната сезона, во септември 2022 година, Албанија, Србија и Северна Македонија се согласија да го споделат вишокот на храна и енергенти.

Драстичниот скок на цените на суровините предизвика историски нивоа на инфлација невидени во регионот на Западен Балкан од 1990-тите и раните 2000-ти. Меѓународните цени на храната во најдолем дел влијааа на стапките на инфлација во ЗББ, и веројатно имаа трајно влијание врз регионот. Minasyan et al. (2023) проценуваат дека и домашните фактори имале улога во динамиката на инфлацијата во ЗББ. По пикот достигнат кон крајот на 2022 година, знаци на намалување на инфлацијата беа видливи во 2023 година. Монетарната политика, дополнително, помогна во намалување на инфлацијата и ограничување на инфлациските очекувања преку континуирано синхронизирано монетарно затегнување, додека, неодамна, централните банки го паузираа зголемувањето на основните каматни стапки. Светската банка (2024) проценува дека економскиот раст на земјите од Западен Балкан во 2023 година ќе достигне 2.5 проценти, со постепено зголемување во 2024 и 2025 година на 3 и 3.5 проценти, соодветно, со што ќе се овозможи долго претпоставеното „меко приземјување“.

Овие повеќеслојни кризи придонесоа кон зголемување на буџетските дефицити и јавниот долг на ЗББ, значително придонесувајќи кон стеснување на фискалниот простор. Оттука, вниманието е насочено кон (повторна) изградба на фискалните „бафери“ и усогласување со (било какви) фискални правила. Во 2022 и 2023 година, ЗББ воведоа антикризни пакети за поддршка на домаќинствата и компаниите, кои честопати беа придружени со притисоци за зголемување на пензиите и платите во јавниот сектор. Поголем дел од мерките вклучуваа различни форми на регулација на цените (плафони, замрзувања) за енергетските и прехранбените производи. Владите на земјите од Западен Балкан не се спротивставија на очекувањата на јавноста за зголемување на платите и пензиите, понекогаш и над пропишаните законски прилагодувања, што исто така може да има среднорочни импликации врз динамиката на цените. Според Регионалниот економски поглед на ММФ (октомври, 2023), јавниот долг изразен во проценти од БДП кај европските земји во развој се предвидува да се зголеми на среден рок, поради побавниот раст од очекуваниот и зголемените трошоци за задолжување. Се очекува дека фискалната консолидација за овие економии ќе достигне 0.25 и 0.72 проценти од БДП во 2023 и 2024 година, соодветно.

Предизвиците ќе продолжат да се појавуваат со следните периоди, со оглед на тековните гео-економски случувања. Енергетската криза ги истакна ранливостите на енергетскиот сектор во земјите од Западен Балкан и влијанието што може да го има врз фискалната одржливост. Оттука, поголемо влијание е посветено на среднорочното фискално планирање, при што повеќе земји од ЗББ предвидуваат поголеми енергетски инвестиции во своите долгорочни развојни стратегии.

Во рамките на студијата, земени се предвид неколку кризи, како што се Глобалната финансиска криза 2008-2010, Европската должничка криза 2011-2013 година, како и најновите кризи - Ковид-19 пандемијата во 2020-2021 година и Кризата со цените на енергентите и храната 2022-2023 година. Меѓутоа, главната цел на оваа студија е да ги процени ефектите од Кризата со цените на енергентите и храната¹ врз фискалниот простор на ЗББ, преку анализа на неколку сегменти од фискалната политика како што се јавниот долг, динамиката на буџетските дефицити, фискалниот простор, изградбата на „бафери“, енергетските субвенции и владините антикризни мерки. Оваа студија ја разгледува и врската помеѓу енергетскиот сектор и фискалната политика, преку проценка на фискалниот трошок од субвенциите за електрична енергија за домаќинствата. Крајната цел на студијата е да се дадат препораки за политиките во насока на подобрување на фискалниот простор и поефикасно управување со јавните финансии во време на криза. Како таква, студијата е спроведена кон крајот на 2023 година и почетокот на 2024 година, кога кризата беше во своите финални фази, но со отворени ризици што попречуваат да се констатира дека кризата е завршена.

Студијата е структурирана на следниов начин. Второто поглавје се состои од компаративна анализа на фискалните состојби на ЗББ во изминатите седум години, со погледи кон периодот што следи. Овој дел, исто така, дава преглед на енергетските индикатори, како и на тековните инвестиции во енергетскиот сектор. Поголавје 3 ја анализира врската помеѓу фискалниот простор и фискалниот стимул за време на кризи. Поголавјето 4, со фокус на Северна Македонија, ги анализира фискалните трошоци за субвенциите за електрична енергија во домаќинствата, и нивниот ефект врз сегменти на јавните расходи. Поголавје 5 дава резиме на клучните точки и нуди препораки за политиките.

¹ Во рамките на студијата, се користат термините „Криза со цените на храната и енергентите“ и „Енергетска криза“ наизменично, бидејќи и двата се однесуваат на истиот кризен период почнувајќи од крајот на 2021 година до крајот на 2023 година. Поконкретно, го користиме терминот „Енергетска криза“ кога подетално се осврнуваме на ефектите врз енергетскиот сектор.

2. КОМПАРАТИВНА ФИСКАЛНА АНАЛИЗА НА ЗЕМЈИТЕ ОД ЗАПАДЕН БАЛКАН

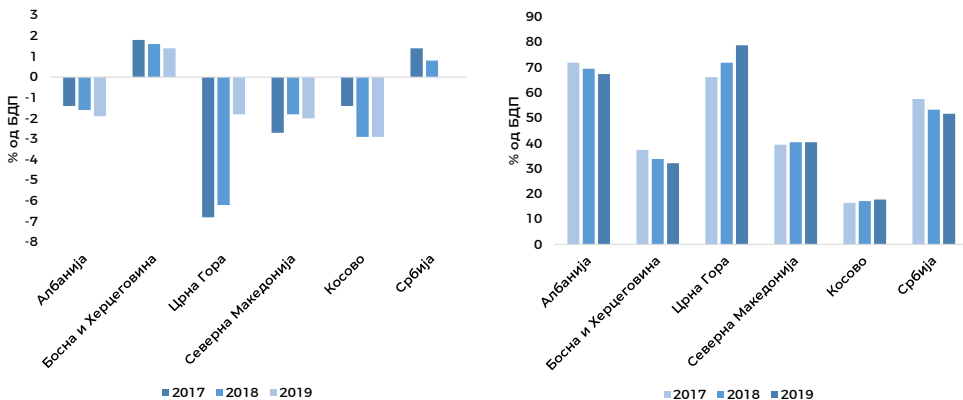
2.1 ПРЕТПАНДЕМИСКИТЕ ФИСКАЛНИ СОСТОЈБИ

Во годините пред пандемијата, земјите од Западен Балкан-6 (ЗБ6) покажаа знаци на континуиран економски просперитет, со умерен јавен долг и релативно стабилни буџетски дефицити. Иако фискалните дефицити беа ниски во поголемиот дел од ЗБ6, со просек од 1.5 проценти од БДП за целиот регион, фискалниот простор сè уште беше ограничен (Графикон 1а). Во случаите на Србија и Босна и Херцеговина, буџетските салда беа позитивни. Јавниот долг пред пандемијата во просек изнесуваше 48 проценти од БДП за сите ЗБ6 (Графикон 1б). Црна Гора и Албанија се истакнуваат со висок јавен долг за овој период. Во овој период, Црна Гора го градеше автопатот Бар-Бољаре, кој значително го зголеми јавниот долг, на 79 проценти од БДП во 2019 година (Извештај за земјата на ММФ, 2022 година). Генерално, фискалниот простор пред пандемијата во поголемиот дел од земјите од Западен Балкан беше умерен или, во најдобар случај, доволен за да се апсорбира шок од разумна големина.

За време на претпандемскиот период, ЗБ6 беа во фаза на експанзија, при што високите расходи беа насочени кон капитални инвестиции. Сепак, фискалната политика имаше потреба од реформи и тогаш, со структурни слабости и пред пандемијата. Сите ЗБ6 имаа простор за поголема наплата на приходи од формализирање на делови од нивните економии, т.е. од борбата против сивата економија. Дополнително, беа изразени слабости во ефикасноста на трошењето, при што големи сегменти од јавните буџети беа наменети за плати и социјални трансфери (Светска банка, 2019). Периодите што следеа беа неочекувани, како на глобално, така и на регионално ниво.

Графикон 1 - Фискални состојби на земјите од Западен Балкан пред пандемијата

а) Претпандемски буџетски суфицит/дефицит б) Претпандемски јавен долг

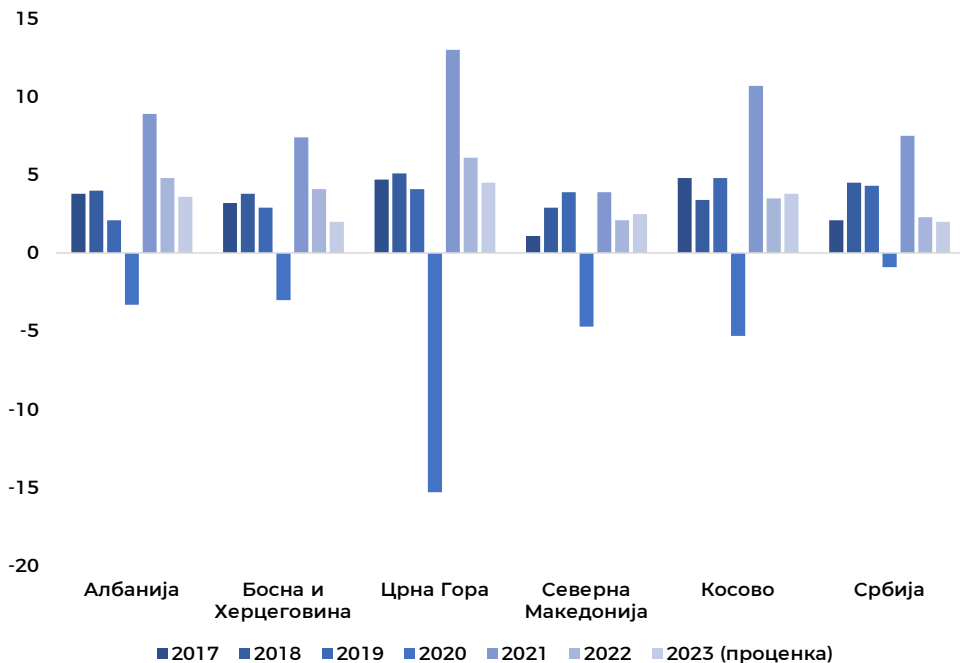

Извор: Податоци од Светски економски погледи на ММФ

2.2 ФИСКАЛНИОТ ТОВАР ОД ПАНДЕМИЈАТА

Со појавата на Ковид-19 пандемијата, земјите од Западен Балкан доживеа забележителен економски пад (Слика 2), со што значително отстапија од вообичаените економски трендови. Тоа позначајно ги погоди земјите зависни од туризмот како Црна Гора и Албанија, а до одреден степен и Косово кое е зависно од дознаки од дијаспората. Како последица, многу бизниси во услужниот сектор беа принудени да ја прекинат својата работа. Со нарушувањето на вредносните синџири, побарувачката за домашни и странски стоки и услуги опадна, што предизвика пад на приватната потрошувачка и инвестициите. Јавните приходи се намалија, додека јавните расходи за справување со предизвиците се зголемија.

Графикон 2 - Реален раст на БДП (%)

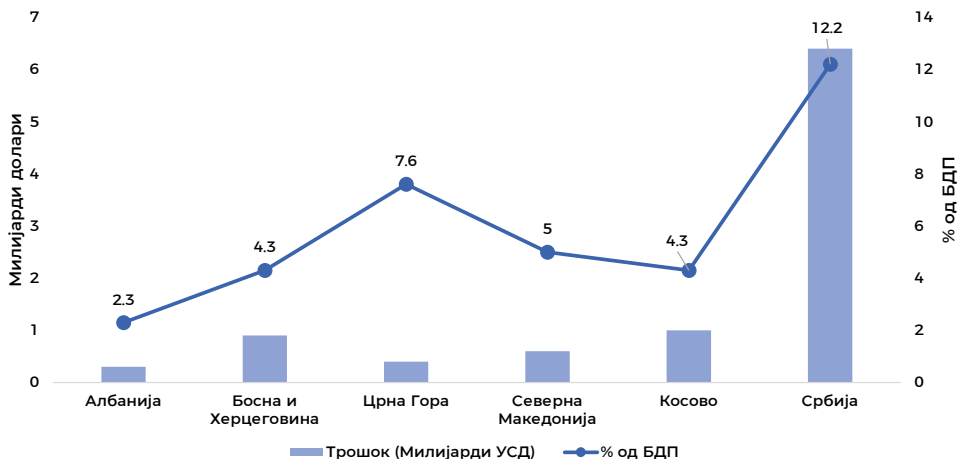

Извор: Податоци од Светски економски погледи на ММФ

За борба против Ковид-19 кризата, владите на ЗББ беа соочени со потребата да обезбедат зголемена фискална поддршка, што наметна дополнителни трошоци и изгубени приходи. Покрај поддршката во здравствениот систем, владите финансиски им помогнаа на домаќинствата и фирмите, со цел да се одржи стапката на вработеност и да се превенира затворање на фирмите.² Мерките вклучуваа инвестиции во здравствена инфраструктура, субвенции на платите на работниците, додека најранливите добија директна финансиска поддршка. Трошоците за оваа поддршка беа значителни, во просек од 6 проценти од БДП на сите ЗББ во 2020 и 2021 година (Графикон 3). Обемното трошење во тоа време се сметаше за привремено, без претпоставки за други потенцијални кризи што може да се појават. Како резултат на поголемиот фискален простор во годините пред пандемијата, Србија значително ја надмина поддршката за Ковид-19 од другите земји од регионот и понуди мерки во износ од 12.2 проценти од БДП.

² Целосна листа на мерки за справување со Ковид-19 пандемијата е достапна на ММФ Скенерот на политики, достапен на: <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>

Графикон 3 - Фискален трошок од мерките за справување со Ковид-19 кризата во 2020 и 2021 година

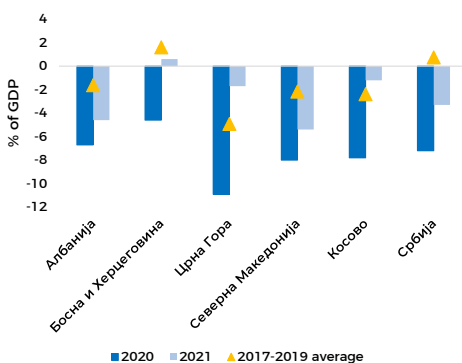

Извор: Податоци од ММФ

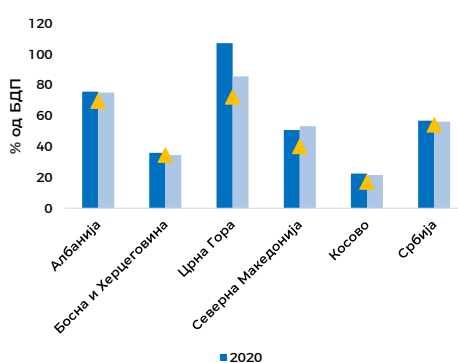
Здравствената криза ги зголеми фискалните дефицити во сите ЗББ во просек од 7.5 проценти од БДП (повеќе од 6 процентни поени над претпандемското ниво) (Графикон 4а), што значително го оптовари фискалниот простор. Црна Гора достигна јавен дефицит од 11 проценти од БДП во 2020 година. Јавниот долг за сите ЗББ во просек се зголеми за 10 процентни поени, достигнувајќи 58 проценти од БДП во 2020 година (Графикон 4б). Поголемиот дел од земјите од Западен Балкан се насочија кон надворешно задолжување во овој период, освен Косово и Босна и Херцеговина, кои имаа ограничен пристап до меѓународните пазари на капитал. Во 2020 година, Албанија, Црна Гора, Северна Македонија и Србија заедно издадоа еврообврзници во износ од 5.1 милијарди евра. Овие средства беа искористени за рефинансирање на долговите и покривање на растечките дефицити. (Светска банка, 2021). Како резултат на високиот дефицит на Црна Гора, не е изненадување што таа го има и најголемиот јавен долг таа година, достигнувајќи 107 проценти од БДП. Сепак, економиите на ЗББ забележаа брзо закрепнување во 2021 година.

Графикон 4 - Фискални состојби на земјите од Западен Балкан во 2020 и 2021 година

а) Буџетски суфицит/дефицит

б) Јавен долг

Извор: Проценки на авторот врз основа на податоци од Светски економски погледи на ММФ; Забелешка: За претставување на претпандемските фискални состојби на графиконот, користени се просечните вредности на буџетските дефицити и јавниот долг за периодот од 2017 до 2019 година.

2.3 ЕКОНОМСКО ЗАКРЕПНУВАЊЕ ВО 2021 ГОДИНА

Одредена фискална поддршка за справување со Ковид-19, како што се субвенциите за платите и поддршката за најранливите, продолжи и во 2021 година, но во помал опфат. Како што започнаа да се олабавуваат ограничувањата за движење, економскиот раст беше поттикнат од зголемената достапност на услугите, како и зголемената приватна потрошувачка и туризам. Со постепено намалување на антикризната поддршка, земјите од Западен Балкан закрепнаа брзо во 2021 година, со повисок реален економски раст од стапките пред пандемијата за да се компензираат последиците од 2020 година (Графикон 2). Сепак, нивото на економска активност или вработеност пред пандемијата не беше постигнато во поголемиот дел од ЗББ. Приватните и јавните инвестиции почнаа да растат заедно со потрошувачката што доведе до економско закрепнување. Интересно е да се посочи дека нивото на потрошувачка беше повисоко од претпандемското во сите ЗББ и беше најмалку двојно повисоко во Албанија, Северна Македонија и Србија (Светска банка, 2022а). Фискалните дефицити, од друга страна, варираат меѓу ЗББ во 2021 година (во споредба со претпандемскиот период), со подобрувања во Косово, Црна Гора и вложување во Србија, Албанија, Босна и Херцеговина и Северна Македонија (Графикон 4а). Тоа имплицира дека масовното искористување на фискалниот простор во текот на 2020 година не запре во текот на 2021 година, туку продолжило со помирно темпо. Просечниот фискален дефицит за регионот во 2021 година изнесуваше 2.6 проценти од БДП, што е подобрување за 4.9 процентни поени во споредба со 2020 година. Во просек, јавниот долг на земјите од Западен Балкан се намали за 4 процентни поени во споредба со 2022 година, и достигнува 54.5 проценти од БДП за целиот регион (Графикон 4б). Таа година, Србија и Северна Македонија повторно пласираа еврообврзници, во износ од 1 милијарда евра и 700 милиони евра, соодветно (Светска банка, 2021).

Позитивните изгледи за забрзан раст повторно беа предизвикани од неочекуваниот гео-политички конфликт. Знаци на зголемена инфлација се почувствуваа уште во 2021 година, во просек од 2.8 проценти за целиот регион, со значајно зголемување во 2022 година. Нарушувањата во глобалните вредносни синџири влијаа на домашната инфлација во втората половина на 2021 година, вклучително и како резултат на структурните нарушувања во одредени сегменти од пазарите, како оние за сурови нафтени производи.

2.4 ЗАТЕГНАТ ФИСКАЛЕН ПРОСТОР ПОТТИКНАТ ОД РУСКАТА ИНВАЗИЈА ВРЗ УКРАИНА

Со инвазијата на Руската Федерација во Украина во февруари 2022 година, цените на храната и енергентите почнаа забрзано да растат, предизвикувајќи историски нивоа на инфлација и значително влијаејќи на јавните финансии на земјите од Западен Балкан. Во 2022 и 2023 година, ЗББ се соочија со неколку предизвици за ја одржат стабилноста. При обидот да ја ограничат инфлацијата, и воедно да обезбедат континуирано снабдување со енергија и поддршка за најранливите, владите беа задолжени да одржат донекаде стабилно или консолидирано буџетско салдо, со оглед на тоа што фискалниот простор беше значително исцрпен во голема мера, додека меѓународните услови за финансирање беа затегнати.

За справување со напливот на инфлацијата, ЗББ ги затегнаа основните каматни стапки. Во случајот на Црна Гора, прилагодувањата во каматните стапки беа направени со задоцнување како резултат на политичките промени (Извештај за транзиција на ЕБОР, 2020-23). Во моментот (ноември 2023 година), се проценува дека каматните стапки го достигнале својот врв, додека фискалната

политика ќе треба да игра поголема улога за постигнување на среднорочна одржливост. Како дел од напорите за зајакнување на фискалните капацитети, ЗББ направија напори да воведат среднорочно планирање или да креираат среднорочни фискални стратегии. Дополнително, во Црна Гора, Северна Македонија и Србија веќе функционираат Фискалните совети на државно ниво.

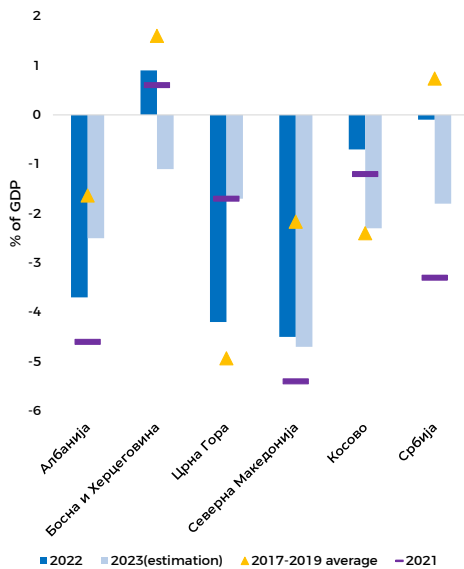
Во голем дел, како резултат на номиналниот ефект на инфлацијата, фискалните дефицити и јавниот долг покажаа знаци на намалување во 2022 година. Буџетскиот дефицит на сите ЗББ достигна во просек 2 проценти од БДП (0.6 процентни поени пониски од нивото во 2021 година, но 0.85 процентни поени повисоки од претпандемското ниво) (Графикон 5a). Босна и Херцеговина е исклучок во овој поглед, со буџетски суфицит во годините 2021 и 2022 година (сè уште понизок од нивото пред пандемијата), и со проценет дефицит во 2023 година. Позитивното салдо во изминатите две години може да е првенствено резултат на недоволното извршување на јавниот буџет, придружено со силно домашно производство на енергија и извоз од јаглен и хидроенергија, што ја заштити Босна и Херцеговина од ненадејни шокови на енергетскиот пазар. Споредбено, Северна Македонија забележа највисок примарен дефицит во 2022 и 2023 година, што може да е резултат на обемите пакети за справување со Кризата со цените на храната и енергентите. Дополнително, најавениот инфраструктурен проект во Северна Македонија за автопатите Коридор 8/10г се очекува да чини 10 проценти од БДП во 2022 година, што ќе предизвика значително фискално оптоварување во следните години (Извештај за земјата на ММФ, 2022).

Експанзивни политики беа воведени во 2022 година во Црна Гора, со реформската програма „Европа сега“. Од друга страна, остранувањето на придонесите за здравствена заштита од бруто платите и зголемувањето на делот од неоданочливиот приход на 700 евра, значително влијае врз наплатата на јавните приходи. Дополнително, за справување со неформалната економија и намалување на емиграцијата, во рамки на „Европа сега“, Црна Гора воведи нагло зголемување на минималната плата од 250 на 450 евра, што е значително над минималните плати во останатите земји на ЗББ. Пониските приходи, во комбинација со зголемените расходи влијаеја на порастот на буџетскиот дефицит во 2022 година, со потенцијално среднорочно влијание (Извештај за земјата на ММФ, 2022).

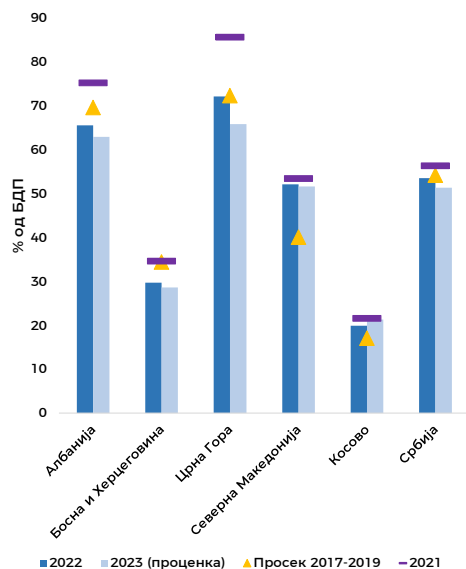
Јавниот долг за сите земји од Западен Балкан во просек се намали за 5.6 процентни поени, во износ од 48.8 проценти од БДП во 2022 година, што е блиску до претпандемското ниво (Слика 5б). И покрај тоа што повеќето земји од ЗББ забележаа намалување на јавниот долг, Северна Македонија и Косово забележаа зголемување на нивото на долг во 2022 година и на проекциите за 2023 година. Намалувањето или стабилизирањето на јавниот долг делумно се должи на растот поттикнат од инфлацијата. Се проценува дека за земјите со долг над 50 проценти од БДП, неочекувано зголемување на инфлацијата за 1 процентен поен може да го намали јавниот долг за 0.6 процентни поени од БДП, со среднорочен ефект. (ММФ Фискален монитор, април 2023).

Графикон 5 - Фискални состојби на земјите од Западен Балкан во 2022 и 2023

а) Буџетски дефицит/суфицит

б) Јавен долг

Извор: Проценки на авторот врз основа на податоци од Светски економски погледи на ММФ; Забелешка: За претставување на претпандемските фискални состојби на графиконот, беа користени просечните вредности на буџетските дефицити и јавниот долг за периодот од 2017 до 2019 година.

Во сите ЗББ, значителни трошења се почувствуваа со зголемувањето на пензиите, минималните плати, поддршката за социјална помош, платите во јавниот сектор, а во случајот на Северна Македонија зголемување на платите на јавните функционери за 78 проценти.³ Иако се релативно неодамнешни, мерките за платите и пензиите би можеле да имаат среднорочни и долгорочни ефекти врз буџетските салда. Во Србија, најавеното зголемување на пензиите од 5.5 проценти беше над очекуваното зголемување поради индексирање (Српски фискален совет, 2023 година). Во случајот на Северна Македонија, фискалните импликации од зголемувањето на платите во јавниот сектор се проценуваат помеѓу 0.7-0.8 проценти од БДП во просек годишно и се надоврзуваат на претходното зголемување на минималната плата и зголемувањето на платите на јавните функционери (Светска банка, 2023б).

И покрај фактот што овој пат земјите од Западен Балкан имаа помал фискален простор за воведување на нови антикризни мерки, тие понудија различни форми на поддршка за домаќинствата и фирмите, што значително ги оптоварија јавните буџети. Всушност, фискалниот трошок за енергетските мерки што беа обезбедени во првата половина на 2022 година од страна на економиите во развој (вклучително и земјите од Западен Балкан) е поголем од поддршката обезбедена во развиените економии (Ari et al. 2022).

На приходната страна беа воведени мерки како намалување на стапката на ДДВ за храната и енергентите, како и намалување на акцизите за увоз на горива и храна. На расходната страна беа воведени субвенции за прехранбени и енергетски компании, придружени со директна поддршка за најранливите категории на граѓани во форма на парични трансфери и ваучери.

³ Ова всушност беше прилагодување на основата за пресметка на платите на јавните функционери - што беше просечната плата замрзната на вредноста во 2012 година.

Arregui et al (2022) го процениле фискалниот трошок на мерките за поддршка на домаќинствата во 2022 и 2023 година во Европа. Во регионот на Западен Балкан, приближно две третини од мерките за поддршка на домаќинствата се линеарни, со исклучок на Босна и Херцеговина чии мерки се претежно таргетираны (Табела 1). Мерките кои се вклучени во оваа проценка опфаќаат зголемување на јавните и минималните плати, корекции на пензиите, субвенции за енергетскиот сектор, парични трансфери на граѓаните или јавните службеници, замрзнување на цените или ограничувања на трговските маржи, намалени стапки на ДДВ за храната и енергентите, како и земјоделски субвенции. Најзначајниот трошок може да се припише на субвенциите во енергетскиот сектор, како што се трошоците за повисок увоз на електрична енергија, поддршка на државните компании за гас и електрична енергија или ограничување на цените на нафтените производи, како и намалување на стапките на ДДВ и акцизите.

Податоците опфаќаат мерки од 2022 година и најавени мерки за 2023 година. Оттука, веројатно е дека фискалните трошоци за целото времетраење на кризата се повисоки.

Табела 1 - Фискален трошок на мерките за поддршка на домаќинствата во 2022 и 2023

Држава	Таргетираны	Нетаргетираны	Вкупно
Косово	1.41	2.17	3.58
Северна Македонија	0.64	2.46	3.10
Србија	0.89	2.18	3.06
Албанија	1.00	1.65	2.65
Босна и Херцеговина	1.15	0.88	2.03
Црна Гора*	0.09	0.14	0.23

Извор: Адаптирано од Arregui, et al. (2022). IMF Working Papers, 2022/262

* Мерките за Црна Гора се однесуваат само за 2022 година.

Земјите од Западен Балкан се соочуваат со долгогодишно лошо управување и недоволно инвестирање во енергетскиот сектор. Како резултат на тоа, земјите од регионот беа релативно неподготвени за енергетскиот шок. Кога станува збор за субвенциите во енергетскиот сектор, Косово, Албанија, Србија и Северна Македонија издвоиле помеѓу 1.17 и 1.93 проценти од својот БДП за компаниите што произведуваат електрична енергија (Табела 2), додека Босна и Херцеговина и Црна Гора не обезбедиле финансиска поддршка за оваа цел. Северна Македонија се издвојува по најобемната поддршка во однос на нејзиниот БДП. Оттука, посебно поглавје од оваа студија е посветено на испитување на фискалните импликации од субвенциите за електрична енергија во Северна Македонија. На регионално ниво, Светска банка процени дека субвенциите за електрична енергија за покривање на оперативните загуби изнесуваат 2.4 проценти од БДП на ЗББ (Светска банка, 2023а). Како што може да се забележи на Табела 2, директните субвенции за граѓаните за покривање на дел од сметките за електрична енергија се релативно помали, дури и незначителни во споредба со оние што им се доделуваат на компаниите за електрична енергија.

Табела 2 - Фискален трошок на субвенциите за електрична енергија за компаниите производители на електрична енергија и директните субвенции за домаќинствата, во 2022 и 2023 година (% од БДП)

Држава	Субвенции за компании производители на електрична енергија	Директни субвенции за електрична енергија за домаќинствата	Вкупно
Косово	1.17	0.23	1.4
Северна Македонија	1.93	0.01	1.94
Србија	1.4	0.07	1.47
Албанија	1.6	0.01	1.61
Босна и Херцеговина	NA	0.02	0.02
Црна Гора*	NA	NA	NA

Извор: Адаптирано од Arregui, et al. (2022). *IMF Working Papers*, 2022/262

* Мерките за Црна Гора се однесуваат само за 2022 година.

Во Северна Македонија, Владата ги субвенционираше сметките за електрична енергија на домаќинствата и малите потрошувачи (дел од регулираниот пазар), преку државната компанија за производство на електрична енергија ЕСМ, која продава струја по цена пониска од пазарната на универзалниот снабдувач ЕВН. ЕСМ подигна заем за поддршка на ликвидноста од ЕБОР во 2022 година, кој подоцна беше одобрен во 2023 година. Заемот во износ од 100 милиони евра беше искористен за обезбедување на субвенционираната цена и покривање на оперативните загуби. Во јули 2022 година, беше воведен тарифник за цените на регулиран пазар, со што се овозможи прогресивно одредување на цените за електрична енергија кај домаќинствата и малите потрошувачи (подетално прикажано на Табела 5).

Косово обезбедува 90 проценти од електричната енергија преку договор за снабдување на големо помеѓу Косовската енергетска корпорација (КЕК) и Косовската компанија за снабдување со електрична енергија (КЕСКО), каде што крајните потрошувачки цени се регулирани со тарифи (Европска комисија, 2023). Во февруари 2022 година беа зголемени тарифите за домаќинствата кои трошат повеќе од 800 киловати електрична енергија месечно.

Во Србија, главен снабдувач на природен гас е Србијасгас, кој увезува природен гас за домашна употреба и го продава по цена пониска од пазарната на своите потрошувачи. Разликата во цената ја субвенционира Владата. Што се однесува до електричната енергија, државната компанија ЕПС со години генерира големи оперативни загуби и не успева да ја задоволи домашната побарувачка за електрична енергија. Следствено, ЕПС беше принудена да увезува електрична енергија во текот на енергетската криза. Имајќи ја предвид растечката неефикасност на ЕПС, преземени се чекори за промена на управувањето на државното енергетско претпријатие ЕПС во акционерско друштво (Фискален совет на Србија, 2023).

Во следниот период, неминовно ќе бидат неопходни активности за повисока енергетска транзиција. Позитивна карактеристика на неодамнешните фискални стратегии формираны од земјите од Западен Балкан е тоа што започнаа да вклучуваат поголеми планови за реформи во енергетскиот сектор.

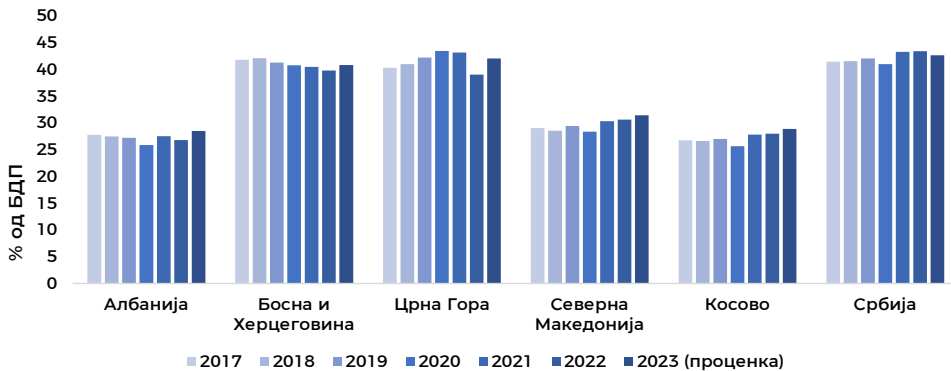
2.5 ЦЕЛОКУПНАТА СЛИКА И ПОГЛЕД КОН ИДНИНАТА: ПРЕД ПАНДЕМИЈАТА, ПАНДЕМИЈАТА, И ЕНЕРГЕТСКО- ПРЕХРАНБЕНАТА КРИЗА

Во овој сегмент е даден краток преглед на фискалните позиции на ЗББ во целиот анализиран период. Од 2017 година, може да се забележи зголемување на државните приходи во повеќето земји на ЗББ, освен во Босна и Херцеговина и Црна Гора (Графикон 6а). Зголемувањето може главно да се припише на номиналните зголемувања на БДП поради забрзаната инфлација. Во следните периоди, клучна ќе биде фискалната консолидација на приходната страна, во форма на даночни реформи. Кога станува збор за даночните приходи, Албанија заостанува зад останатите земји од Западен Балкан врз основа на прибрани даноци како % од БДП, главно како резултат на големото присуство на неформала економија (Извештај за земјата на ММФ, 2022 година).

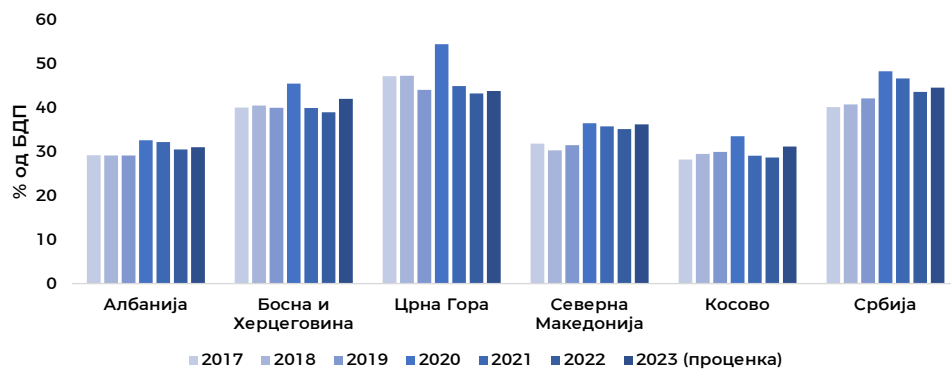
И покрај зголемувањето на јавните приходи во повеќето земји од ЗББ, расходите во повеќето случаи се многу повисоки (Графикон 6б). Фискалната консолидација ќе биде од суштинско значење во периодите што следат, како на приходната, така и на расходната страна. За да се зголемат приходите, потребно е да се зголемат капацитетите за наплата на даноците, додека на расходната страна, фискалната поддршка треба да биде строго таргетирана.

Графикон 6 - Јавни приходи и расходи во земјите од Западен Балкан

а) Јавни приходи (% од БДП)

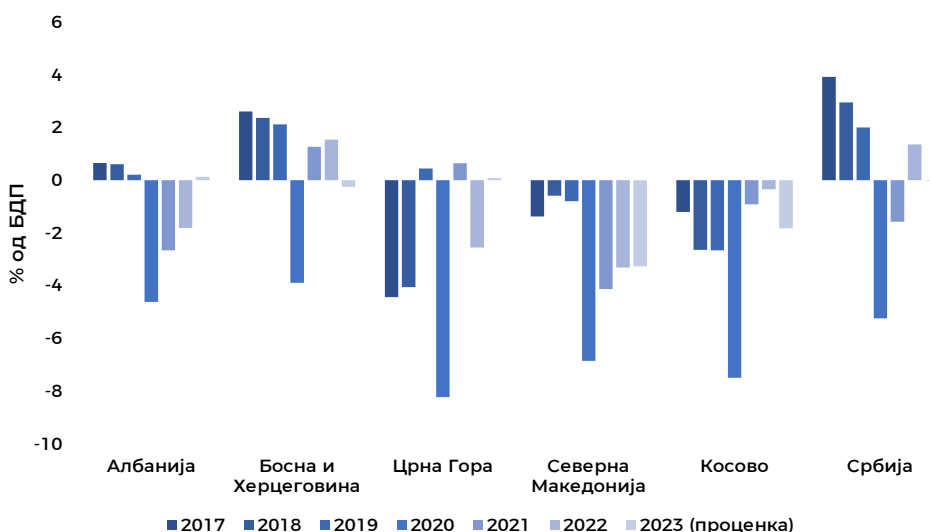
б) Јавни расходи (% од БДП)

Извор: Податоци од Светски економски поглед на ММФ

Гледано во целина, најзначајните примарни буџетски дефицити во ЗБб, како и кај останатите земји, несомнено беа остварени во 2020 година, како резултат на неопходните интервенции за време на здравствената криза (Графикон 7). Доколку се споредат примарните дефицити и суфицити во претпандемиските периоди и сега, резултатите се поделени. Србија, Албанија, Босна и Херцеговина и Северна Македонија имаат полоши фискални позиции сега, додека Косово и Црна Гора имаат многу помал примарен буџетски дефицит од претходно. Иако пониските примарни буџетски дефицити би можеле да укажуваат на фискална консолидација, исто така може да се припишат на недоволно извршување на капиталните расходи за време на Ковид-19 кризата и севкупно. Меѓутоа, во последните години, примарните буџетски дефицити почнуваат да се стеснуваат. Буџетските салда на Србија и Босна и Херцеговина укажуваат на примарен буџетски суфицит во 2022 година. Србија се издвојува со буџетски дефицит (Графикон 5а), но примарен буџетски суфицит во 2022 година (Графикон 7), што може да биде резултат на зголемените каматни плаќања.

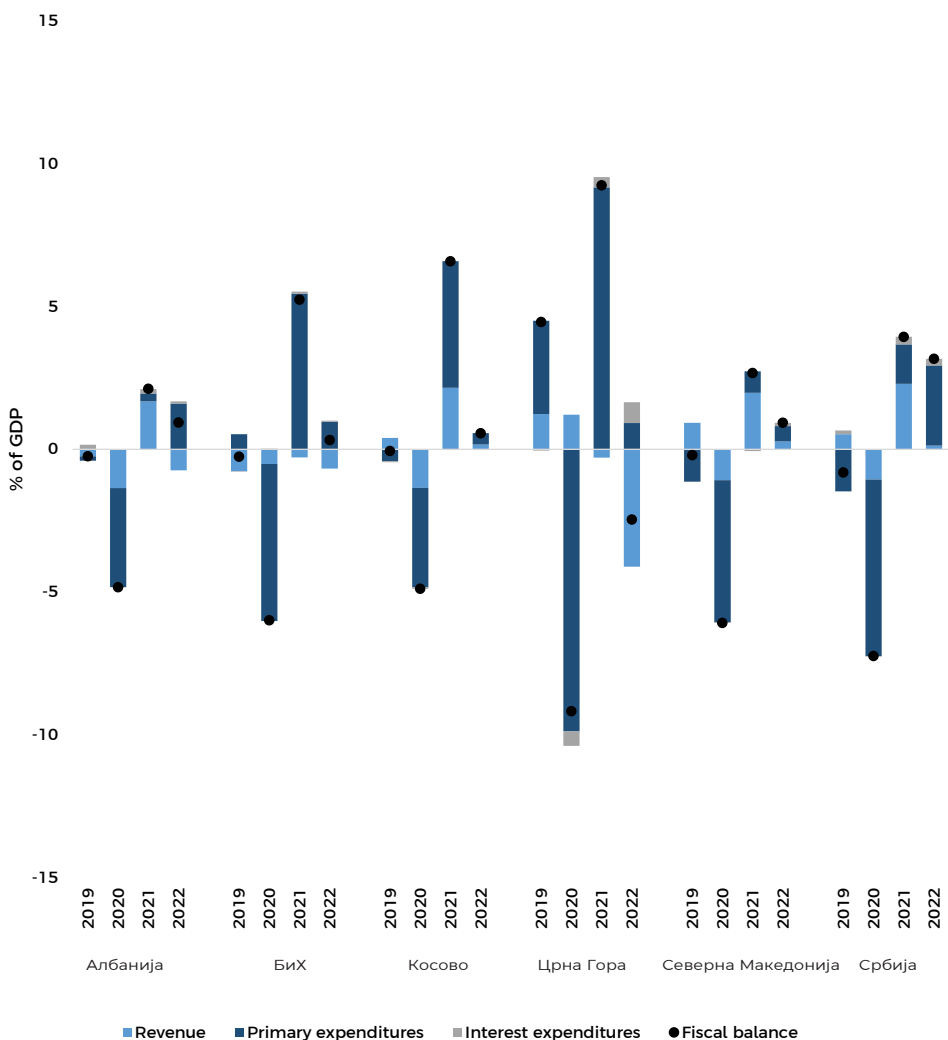
Графикон 7 - Примарни буџетски салда (% од БДП)

Извор: Податоци од Светски економски погледи од ММФ

По значителното влошување на примарните расходи во 2020 година, како што се забележува од нивната негативна вредност на Графикон 8, следната година бележи пресврт кај сите земји од Западен Балкан, во просек за 3.6 процентни поени (согледано од позитивната вредност). Меѓутоа, во 2022 година, со зголемената буџетска поддршка, намалувањето на примарните расходи се одвиваше поспоро или запре, што може да се заклучи од нивните мали позитивни вредности во оваа година за сите ЗБб, освен во случајот со Србија. Споредено со претпандемиските нивоа, зголемувањето на каматните расходи е важно (иако сè уште не е лесно видливо на Графикон 8 во компаративна смисла) во поголемиот дел од ЗБб, со просечен пораст од 0.2 процентни поени во 2022 година. Ова е најизразено во случаите на Северна Македонија, Србија и Црна Гора. Рестриктивната монетарна политика би можела да го зголеми надворешниот долг во земјите во развој, кои се поранливи на зголемувањето на каматните стапки. Оттука, се очекува земјите од Западен Балкан да имаат повисоки каматни плаќања во блиската иднина. Енергетскиот сектор се покажа како особено важен во однос на фискалната одржливост. Имајќи го тоа предвид, во следниот сегмент од поглавјето се разгледуваат некои клучни енергетски индикатори и инвестиции.

Графикон 8 - Двигатели на промени во буџетските салда (2019-2022)

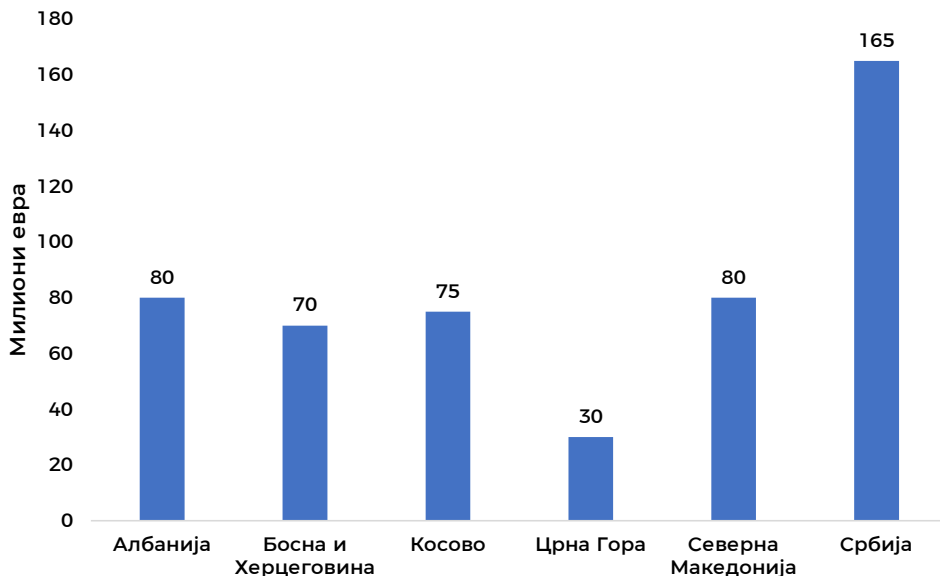
Извор: Пресметки на авторот врз основа на податоци од Светски економски погледи од ММФ

Забелешка: Позитивни (негативни) вредности покажуваат подобрување (влошување) во споредба со претходната година. Позитивни вредности на примарните расходи, на пример, имплицираат намалување на примарните расходи како % од БДП во споредба со претходната година.

2.6 РАСТЕЧКА ЗЕЛЕНА ТРАНЗИЦИЈА ВО ЗЕМЈИТЕ ОД ЗАПАДЕН БАЛКАН ЗА ПОДДРШКА НА ФИСКАЛНИОТ ПРОСТОР НА СРЕДЕН РОК

Земјите од Западен Балкан се карактеризираат со застарена инфраструктура во енергетскиот сектор, висока зависност од фосилни горива (првенствено од јаглен), ниска енергетска ефикасност, високи стапки на енергетски интензитет, како и ограничени пазарни механизми и учество на приватниот сектор (WBIF, 2023). Високата енергетска зависност на ЗББ ја истакна потребата од понатамошни инвестиции во енергетскиот сектор, особено во енергетската транзиција кон обновливи извори на енергија. Ова е критично за идните шокови од сличен тип и големина како неодамнешните за да се превенира поголем товар на фискалниот простор. Во текот на изминатите неколку години, земјите од Западен Балкан добија значителна финансиска поддршка за зелени инвестиции од меѓународни финансиски институции и донатори. Во декември 2022 година, Европската унија (ЕУ) објави пакет за енергетска поддршка вреден 1 милијарда евра за Западен Балкан, од кој првата половина беше искористена за владините анти-кризни мерки за домаќинствата и малите и средни претпријатија (WBIF, 2022). Од 500 милиони евра наменети за буџетска поддршка, Србија доби најзначајна поддршка во износ од 165 милиони евра (Графикон 9). Иако поддршката беше објавена во 2022 година, 90 проценти од средствата беа дисперзирани во јануари 2023 година (WBIF, 2022).

Графикон 9 - Енергетски пакети од ЕУ за поддршка на владините анти-кризни мерки за земјите од Западен Балкан (милиони евра)

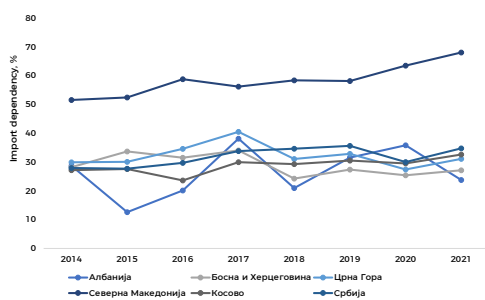
Source: WBIF (2022)

Вториот дел од енергетскиот пакет за поддршка, обезбеден преку WBIF, се состои од поддршка насочена кон енергетска транзиција и поголема енергетска независност. Иако таквата поддршка е клучна за поддршка на фискалниот простор во ЗББ, таа имплицира дека зелената транзиција е поддржана на начин да се обезбеди посилна одржливост на среден рок. Зависноста од увоз на енергенти во ЗББ се движи помеѓу 20 и 40 проценти, со исклучок на Северна Македонија што е релативно позависна (Графикон

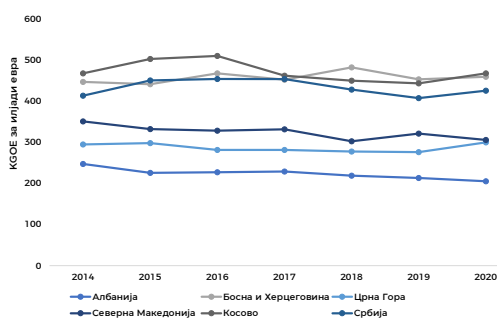
10a). Растечката зависност може да се припише на загубата на резервите на лигнит, кои беа главниот снабдувач на енергија во Северна Македонија во претходните години. Намалувањето на зависноста од увозот и инвестирањето во обновливи извори на енергија ќе биде клучно во следните години, вклучително и за одржување на фискалниот простор на среден рок, и покрај тоа што може да предизвика дополнителен фискален притисок на краток рок. Енергетскиот интензитет на ЗББ е околу три пати поголем од просечниот енергетски интензитет на Европската унија (Светска банка, 2018). Не се забележани значајни промени кај земјите од Западен Балкан со текот на годините (Графикон 10б). Со други зборови, ефикасноста во производството на дадено ниво на аутпут стагнира. Албанија се издвојува како резултат на големата употреба на хидроенергија во вкупното производство на електрична енергија. Сепак, ова ја прави Албанија особено ранлива на природни фактори како што се промените во врнежите.

Графикон 10 - Енергетски индикатори за земјите од Западен Балкан

а) Енергетска зависност од увоз (%)

б) Енергетски интензитет

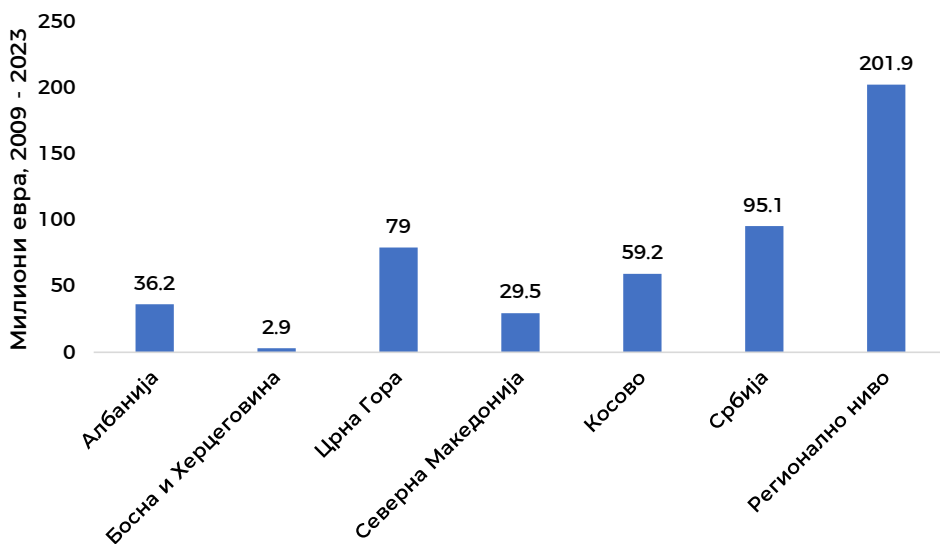

Извор: Податоци од Еустат

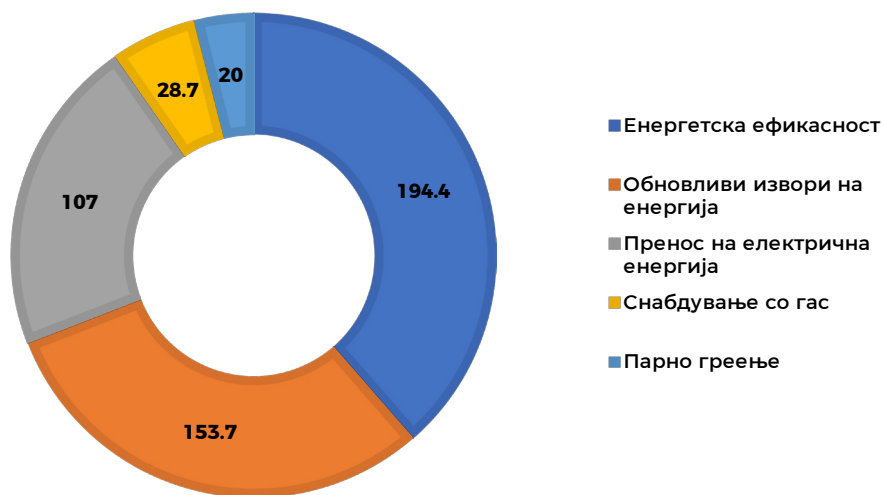
Во периодот 2009 - 2023 година, финансиските институции и донаторите во рамките на WBIF вложија приближно 503.8 милиони евра во форма на енергетски грантови (Графикон 10), што се исто така критични за поддршката на фискалниот простор. Целата енергетска инвестиција за регионот на Западен Балкан, која опфаќа различни форми на финансирање (заеми, грантови и инвестиции), се проценува на 5.4 милијарди евра. Кога станува збор за грантовите на WBIF, оние кои се имплементирани на регионално ниво добија најголема финансиска поддршка во изминатата деценија (Графикон 11а), што дополнително ја нагласува потребата за поголема интеграција на економската и енергетската заедница. Имено, на Самитот на земјите од Западен Балкан во Виена во 2015 година, беше потпишана Декларација за зголемување на поврзаноста на енергетскиот пазар преку создавање на регионален пазар на електрична енергија, за што се преземени неколку чекори. Енергетската ефикасност и обновливите извори на енергија, со грантови до 194.4 и 153.7 милиони евра, соодветно, се истакнуваат како потсектори кои добиле најголема поддршка од WBIF, заедно со преносот на електрична енергија кој е од клучно значење за интеграцијата на енергетскиот пазар (Графикон 11б).

Графикон 11 - Грантови за зелена енергија доделени од Рамката на инвестиции за регионот Западен Балкан (WBIF), во периодот 2009 до 2023 (милиони евра)

а) Грантови по држава

б) Грантови по пот-сектор

Извор: WBIF (2023)

3. ФИСКАЛНИОТ ПРОСТОР И ФИСКАЛНИОТ СТИМУЛ ЗА ВРЕМЕ НА КРИЗА ВО ЗЕМЈИТЕ ОД ЗАПАДЕН БАЛКАН

3.1 ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА

Економската криза што започна за време на Ковид-19 пандемијата, проследена со конфликтот помеѓу Украина и Русија и зголемените цени на храната и енергентите, ставија акцент на фискалната политика како алатка за поттикнување на забавената побарувачка. Кризите ја нагласија улогата на владите при примена на контрациклична фискална политика, за обезбедување фискален стимул и поддршка на забавената економија. Frankel et al. (2013) проценуваат дека процентот на земјите во развој кои презеле контрациклична фискална политика се зголемил од 10 проценти во 1990-тите на две третини по Глобалната финансиска криза 2008-2010 година, додека исто толку ја зголемиле јавната потрошувачка. Земјите усвоија значителни фискални пакети за поддршка на економската активност и буџетот на (ранливите) домаќинства, за да спречат сериозни и долготрајни штети врз економската безбедност. Според Лернер (1943, стр.39) доколку постои економска несигурност, „централната идеја е дека владината фискална политика, нејзиното трошење и оданочување, нејзиното позајмување и отплата на заеми, нејзината емисија на нови пари и повлекување пари, ќе треба да се преземе само со поглед на резултатите од овие дејствија врз економијата, а не на некоја воспоставена традиционална доктрина за тоа што е правилно или неправилно“.

Фискалната политика е конципирана врз основа на фискалниот простор и фискалните капацитети. Широк фискален простор обезбедува финансии за владите што можат да се искористат за поттикнување на економската активност. Исто така, го гарантира кредибилитетот на одржливоста на буџетот и гарантира дека финансискиот стимул го поддржува економскиот раст. Иако поимот фискален простор не е целосно дефиниран, тој укажува на достапноста на буџетски ресурси за одредена цел (Светска банка, 2008). Формална дефиниција за фискалниот простор е воведена од Хелер (2005, стр.32) дефинирајќи го фискалниот простор како „соба во буџетот на Владата која ѝ овозможува да обезбеди ресурси за дадена цел без да ја загрози одржливоста на нејзината фискална позиција или стабилноста на економијата“. Комисијата за развој (2006, стр.3) го дефинира фискалниот простор како „јазот помеѓу сегашното ниво на расходи и максималното ниво на расходи што Владата може да ги преземе без да ја наруши нејзината солвентност“. Kose et al (2007, стр.2) укажуваат на „способноста на Владата да го сервисира својот долг“, укажувајќи дека земјите со низок капацитет да го отплатат својот долг, не можат на неодредено време да ги финансираат своите

операции на одржлив начин. При дефинирањето на фискалниот простор, УНДП не оправдува давање приоритет на фискалните цели на сметка на развојните цели. Тие ставаат акцент на мобилизацијата на ресурсите за да се обезбеди добро управување, институционално и економско опкружување за ефективни политички акции (Roy et al. 2006). Во 2016 година, Меѓународниот монетарен фонд (ММФ) предложи единствена дефиниција на фискалниот простор, со цел да се овозможи систематска проценка на фискалните политики низ целата земја. Овој концепт проценува дали земјата има простор за дискрециона фискална политика, односно, дали една земја може да ги зголеми трошоците или да ги намали даноците без да го загрози пристапот до пазарите и одржливоста на долгот (ММФ, 2016).

По избувнувањето на неодамнешните кризи: Глобалната финансиска криза 2008-2010, Европската должничка криза 2011-2013 година, Ковид-19 пандемијата 2020-2021 година и Кризата со цените на храната и енергентите 2022-2023 година, многу економисти ги анализираа односите меѓу фискалниот простор и големината на обезбедените фискални пакети. Економиите што влегоа во Глобалната финансиска криза со изобилен фискален простор презедоа поагресивни фискални стимули (Romer and Romer, 2018). Кина, Кореја и Австралија, земји кои имаа здрав фискален простор, презедоа релативно обемни пакети и значително ги намалија трошоците за кризата. Исланд, кој навлезе во кризата со низок долг, обезбеди фискални пакети и го зголеми јавниот долг како % од БДП за 100 процентни поени. Оттука, земјите со низок долг се соочија само со скромни опаѓања, додека оние со висок јавен долг во однос на БДП претрпеа долготрајни економски загуби (Jorda et al. 2016). Romer и Romer (2019) објаснуваат дека ограничениот одговор на земјите со високи долгови е поттикнат од два аспекти: пристапот на меѓународните пазари на капитал и одлуките на домашните и меѓународните креатори на политики. Поради несигурноста во можностите да ги вратат своите заеми, инвеститорите одбиваат да им позајмуваат на земјите со висок јавен долг или позајмуваат со значително повисоки каматни стапки. Дополнително, поради сегашните правила или условеноста за спасување, меѓународните организации како ЕУ и ММФ не се во можност да ги поддржат земјите со високи долгови во кризни времиња, поради што нудат многу ограничени средства.

Многу земји влегоа во Ковид-19 кризата со влошена фискална позиција поради последователните шокови од Глобалната финансиска криза и падот на цените на суровините во 2014 година. Фискалниот простор на земјите во развој е генерално поограничен, особено кај оние со ниски приходи кои веќе се соочуваат со висок ризик за сервсирање на долговите. Оттука, тие земји се соочија со ограничен простор за спроведување на стимулативни мерки, што резултираше со големи разлики во фискалниот одговор во споредба со развиените земји чии фискални пакети беа 700 пати повредни од оние на најмалку развиените земји (ОЕЦД, 2022).

Apeti et al. (2021) го проценуваат ефектот на фискалниот простор пред пандемијата врз големината на фискалните пакети во 125 развиени земји и земји во развој, користејќи три индикатори за фискалниот простор: јавен долг изразен во % БДП, јавен долг изразен како % од даночните приходи и рејтингот на јавниот долг за проценка на пристапот кон меѓународните пазари на капитал. Резултатите откриваат недостаток на поврзаност помеѓу фискалниот простор изразен во % БДП и фискалниот стимул, дури и по контролирањето на потенцијалната пристрасност со испуштена променлива. Другите два индикатори за фискалниот простор се статистички значајни, што сугерира дека степенот до кој јавниот долг е поддржан со даночни приходи во голема мера може да ја предвиди големината на фискалните пакети; повисокиот сооднос на долгот наспроти даноците е поврзан со помали фискални пакети. Кредитниот рејтинг е позитивно поврзан со фискалните пакети; зголемувањето на рејтингот од една стандардна девијација ги зголемува фискалните пакети за три процентни поени. Benmelech and Tzur-Illan (2020) наоѓаат слични резултати, проценувајќи позитивна или блиску до нула врска помеѓу јавниот долг како % од БДП пред пандемијата и фискалните пакети во

сет од 85 земји. Според нив, најважниот двигател на фискалната политика е преткризниот кредитен рејтинг на земјите. Кредитниот рејтинг на една земја влијае на нејзината способност да примени експанзивна фискална политика и да обезбеди висок фискален стимул за време на криза.

Bianchi et al. (2023) потврдуваат дека контрацикличните фискални политики не се вообичаени за земјите со низок кредитен рејтинг. Grion and Correa (2021) го поддржуваат наодот преку нивните проценки за фискалните пакети воведени за време на пандемијата. Нивните проценки покажуваат дека големината на преземените мерки варира во зависност од расположливиот фискален простор меѓу земјите, во опсег од 10 – 12 проценти од БДП во земјите со високи приходи, до 0.2 – 1.8 проценти во земјите со ниски приходи кои имаат ограничен даночен капацитет и значителен достасан долг.

Накратко, литературата укажува дека претходниот фискален простор е значаен за обезбедување на значителни фискални пакети за економијата во кризни периоди. Обилните фискални пакети можат во голема мера да ги намалат трошоците на макроекономска криза, додека недостатокот на фискален простор може во голема мера да го ограничи стимулот и да резултира со големи загуби на приходи и работни места. Оттука, достапноста на фискален простор за маневрирање е од исклучителна важност за кризни времиња.

3.2 МЕТОДОЛОГИЈА И ПОДАТОЦИ

Целта на анализата е да се разбере дали фискалниот простор во земјите од Западен Балкан пред кризата играше клучна улога за фискалниот стимул што владите го користеа како оружје за борба против контракцијата на економијата предизвикана од кризата. За одговор на ова истражувачко прашање, работиме со податоци за шесте економии од Западен Балкан во периодот 2003-2022 година. Предноста од користењето на долг временски период е што можеме да направиме поубедливи проценки од статистичка гледна точка, но исто така ги доловуваме и последиците од Глобалната финансиска криза 2008-2010, Европската должничка криза 2011-2013, покрај најновите кризи - Ковид-19 пандемијата во 2020-2021 година и Кризата со цените на храната и енергентите 2022-2023 година - кои се наш главен интерес. Недостаток е тоа што долгиот временски период може да опфати други фискални притисоци што ги доживуваат земјите, вклучително и оние од политичка природа, но во моментот ова е нешто што го игнорираме, бидејќи најголемите политички и/или воени настани стивнаа до почетокот на периодот што се набљудува.

Постојат две клучни прашања што треба да се решат на методолошко ниво. Првото е дефиницијата на фискалниот стимул, што е феномен што би сакале да го објасниме, односно би бил изразен како зависна променлива. Зборувајќи строго во однос на трошоците за време на криза, фискален стимул може да се дефинира како пакети антикризни мерки што владите ги воведоа за време на различни кризи. Иако ова може да биде измерено за пандемијата, на пример преку користење на базата на податоци на ММФ за одговори на фискалната политика,⁴ како што е направено во Apeti et al. (2021), предизвик може да биде пресметувањето на фискалните стимули за време на различни кризи, пред сè затоа што не постои унифицирана база на податоци која систематски собира податоци за таквите фискални пакети. Наместо тоа, ние користиме алтернативен пристап.

Фискалниот стимул го дефинираме како трошење на државата над трошењето во вообичаена/нормална година, што се рефлектира во буџетското салдо. Кризната година обично го продлабочува буџетскиот дефицит до степен што ја одразува силата на кризата во економскиот удар. Долгорочната траекторија на буџетскиот дефицит ја проценуваме преку Hodrick-Prescott филтрирање, под претпоставка дека одредено буџетско салдо одговара на

4 <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Fiscal-Policies-Database-in-Response-to-COVID-19>

структурата и моменталната фаза на развој на економијата. Потоа, разликата помеѓу вистинската вредност и долгорочната вредност на буџетскиот дефицит (изразен во % од БДП) се смета за применетиот фискален стимул, односно, владините трошења кои би можеле грубо да се припишат на кризата. На пример, за Ковид-19 годината од 2020 година, Табела 3 открива дека пресметката води до слични проценки на фактичката реализација на антикризните мерки. Покрај тоа, пресметката правилно открива дека двете највисоко рангирани години во периодот 2003-2022 врз основа на износот на фискалниот стимул се со сигурност пандемијската 2020 година и или најтешко погодената година од Глобалната финансиска криза (2008-2010), или Европската должничка криза (2011-2013).

Табела 3 – Фискални пакети во 2020 година: реални наспроти проценети

	Вредност на фискален пакет за време на Ковид-19 кризата/ Фискална година 2020 (% од БДП)		Година на најниско ниво (2003-2022)	
	ММФ*	Сопствени проценки**	Прва најниска	Втора најниска
Албанија	1.2	2.7	2020	2009
Босна и Херцеговина	5.1	4.7	2020	2009
Косово	5.6	4.9	2020	2004
Црна Гора	8.0	5.2	2020	2009
Северна Македонија	2.9	3.4	2020	2012
Србија	5.6	5.2	2020	2012

*Извор: *Дататабаза на државни фискални мерки во одговор на Ковид-19 пандемијата; и проценки на ММФ. Само дополнителни расходи или ненаплатени приходи се земени предвид. Проценки заклучно со крајот на 2020 година.*

*** Сопствени пресметки за останатиот дел од табелата.*

Второто важно методолошко прашање е да се измери апстрактниот концепт на фискалниот простор. За фискалниот простор користиме три мерки наведени во прилог. Ghosh et al. (2013) ја испитуваат негативната корелација помеѓу јавниот долг во однос на БДП и фискалниот простор, односно колку е поголем јавниот долг, толку е помал фискалниот простор. Apeti et al. (2021) и Kose et al. (2017), врз основа на укажувањето на Bohn (2008) за важноста на примарните суфицити за одржливост на долгот, предлагаат да се користи јавниот долг како сооднос на даночните приходи, за да се разбере како јавниот долг е усогласен со фискалните приходи. Конечно, Minea и Villeeu (2009, 2012) ја нагласуваат важноста на должничкиот товар, т.е. цената на долгот во однос на буџетските ограничувања, поради ефектите на истиснување, вклучително и поради коментарот на Blanchard (2019) дека ја зема предвид премијата за ризик, што може да сугерира растечки ризик за одржливоста на долгот, и следствено на тоа, намалување на фискалниот простор. Оттука, третата и четвртата мерка на фискалниот простор што ги користиме се каматните плаќања изразени во % од БДП и рејтингот на долгорочниот државен долг во странска валута од Kose et al. (2017) за да се долови способноста на земјите да пристапат на меѓународните пазари на капитал. Го земаме фискалниот простор, т.е. сите четири негови показатели: јавен долг (% од БДП), јавен долг (% од даночни приходи), каматни плаќања (% од БДП) и рејтингот на државниот долг - со временско задоцнување од една година за да се рефлектира тезата дека доволно фискален простор денес обезбедува полесно надминување на кризите во иднината.

Се применува едноставен емпириски модел за проценка на ефектите од фискалниот простор врз фискалниот стимул, како што следува:

$$Fiscal_stimulus_{i,t} = \beta_1 Fiscal_space_{i,t-1} + \beta_2 X_{i,t}^j + \alpha_i + \varepsilon_{i,t} \quad (1)$$

Каде што $\varepsilon_{i,t}$ е буџетскиот дефицит (изразен во позитивни вредности) што го надминува нормалното годишно буџетско салдо, за земјата i во време t , како процент од БДП; и соодветно за β_1 , дефиниран преку, еден по еден: јавниот долг (% од БДП), јавен долг (% од даночни приходи), каматни плаќања (% од БДП) и рејтингот на државниот долг (индекс кој се движи од 1 до 21) за земја i во време $t-1$. β_2 е вектор на j контролни променливи, α_i ги претставува фиксните ефекти на државата, додека $\varepsilon_{i,t}$ е стохастичка грешка за која се претпоставува дека е нормална. Изборот на контролните променливи се заснова на идејата за тоа што може да предизвика повеќе или помалку јавно трошење за време на криза општо; користиме насоки од Aizenman and Jinjark (2010). Го користиме БДП по глава на жител (логаритмиран) за да го земеме предвид нивото на развој на економиите; густината на населението (логаритмирана) за да се земе предвид притисокот од кризата врз здравствената заштита, инфраструктурата и предизвиците за вработување; инфлацијата со цел да се одрази потребата за владина поддршка кога животниот стандард е влошен; и индекс на демократија за да се доловат потенцијалните политички буџетски циклуси и транспарентност во управувањето со кризите, кој како во Apeti et al. (2021), овде произлегува од просекот на индексите за политички права и граѓански слободи на Фридом Хаус. На овој сет на контролни променливи, додаваме три променливи што може да бидат потесно поврзани со трите најголеми кризи во набљудуваниот период: извозот (логаритмиран) како главен канал за време на глобалните финансиски и европски должнички кризи 2008-13, стапка на смртност од инфекција што ја одразува јачината на Ковид-19 пандемијата во 2020 година, додека глобалните цени на пченицата и нафтата ја одразуваат јачината на Кризата со цените на храната и енергентите од 2022-2023 година.

Клучниот коефициент од интерес е β_1 , кој се очекува да е статистички значаен и позитивен, што имплицира позитивен ефект од поголем претходен фискален простор врз последователниот фискален стимул.

Нашите податоци се собрани од повеќе извори: Светски економски поглед на ММФ, Владини финансиски статистики на ММФ, Индикатори за светски развој на Светска банка, База на податоци за фискален простор на Kose et al, податоци за политички права и граѓански слободи на Фридом Хаус (<https://freedomhouse.org/>), ИЕЕЕ (<https://www.ieee.org/>), Податоци за цените на суровините на Светската банка - Розов лист (<https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>). Описите на променливите и дескриптивната статистика се прикажани во Анекс 1.

Клучниот предизвик во проценката (1) е симултаноста помеѓу фискалниот простор и фискалниот стимул, односно, за повисок фискален стимул е потребен поширок фискален простор овозможен од креаторите на политиките, и обратно: колку е поголем фискалниот простор, толку е повисоко јавното трошење кога е најпотребно. Сепак, овој извор на ендегеност е ограничен на неколку начини. Прво, фискалниот стимул - кој е износот на јавни расходи што го надминува трошењето во „нормална“ година - веројатно нема да влијае врз градењето на фискалниот простор бидејќи се работи за непланирано трошење. Се работи за кризи кои се неочекувани настани, и во однос на малите и отворените економии што се анализирани во оваа студија, се целосно егзогени. Второ, како во Apeti et al. (2021), го земаме фискалниот простор една година наназад, првенствено за да можеме да ја земеме предвид улогата на акумулираниот фискален простор од минатото за можноста да се интервенира денес. Трето, користиме сет на објаснувачки променливи за адресирање на можната пристрасност со испуштена променлива, дел од кои

се директно поврзани со фискалните пакети за време на кризите, како што се намалување на извозната динамика за време на Глобалната финансиска криза, зголемувањето на стапката на смртност од инфекција за време на Ковид-19 пандемијата и наглиот пораст на цените на пченицата и нафтата за време на Кризата со цените на енергентите и храната.

Сè уште не можеме да бидеме целосно сигурни дека едноставна проценка на фиксни ефекти (FE) ќе го открие причинско-последичниот ефект на фискалниот простор врз фискалниот стимул. Имено, со зачестените кризи, владите стануваат посвесни дека фискалните „бафери“ треба навремено да се градат, додека извештаите и условеноста на меѓународните финансиски институции претпочитаат нивно акумулирање во добри времиња за се користат во лошите времиња. Оттука, очекувањата за зголемени јавни расходи во иднина веројатно ќе влијаат на градењето на фискалниот простор денес. Ова е главниот преостанат извор на ендогеност во нашата клучна врска во равенката (1). Оттука, покрај проценките на фиксни ефекти, користиме стандардна проценка IV-2SLS и проценка со ситем од генерализиран метод на моменти (GMM) на Arellano-Bover (1995), од кои вториот, исто така, ја адресира ендогеноста која произлегува од потенцијална корелација меѓу индивидуалните специфични ефекти и зависната променлива изразена со едно временско задоцнување. Вредностите на ендогените променливи изразени со едно временско задоцнување се изразени како инструменти, додека нивната валидност е тестирана преку серија тестови. На овој начин, проценката на Arellano-Bover помага да се надмине пристрасноста на симултаност присутна во моделите на динамички панели. Особено е корисна во адресирањето на потенцијалната ендогеност на објаснувачките променливи во контекст на ненабљудувана индивидуална хетерогеност, што е особено вредна при анализата на динамиката на економските и социјалните феномени низ различни единици со текот на времето.

3.3 РЕЗУЛТАТИ И ДИСКУСИЈА

Нашите првични резултати се претставени на Табела 4. Организирани се така што колоните (1)-(4) се однесуваат на проценките со фиксните ефекти, колоните (5)-(8) за проценките со IV-2SLS, додека колоните (9)-(12) на проценките со системот GMM. Во секоја група на колонии, првата ги открива резултатите кога јавниот долг изразен во % од БДП се користи како мерило за фискалниот простор, втората кога се користи јавниот долг изразен како % од даночните приходи, третата кога се користат каматните плаќања изразени во % од БДП, и последната група кога се користат рејтинзите за државниот долг во странска валута. Во долниот дел на табелата, прикажани се збир на тестови за валидноста на инструментите; речиси сите сугерираат дека инструменталните променливи што ги користиме се валидни.

Резултатите сугерираат дека повисок јавен долг (% од БДП), а со тоа и помал фискален простор, предизвикува намалување на потенцијалот за фискален стимул. Имено, зголемување од еден процентен поен (п.п.) на јавниот долг (% од БДП) е поврзано со намалување на фискалниот стимул од 0.02 до 0.06 п.п. од БДП, со тоа што повисоките коефициенти се наклонети кон проценките базирани на IV-2SLS. Слично на тоа, повисокиот јавен долг (% од даночните приходи) предизвикува намалување на потенцијалот за фискален стимул, со коефициент што се движи од 0.004 до 0.015 п.п. од БДП. На прв поглед овие коефициенти може да изгледаат мали, бидејќи укажуваат на тоа дека, на пример, земја која имала 10 п.п. понизок јавен долг (% од БДП) пред пандемијата, имала можност да примени повисок пакет за фискален стимул, во горната граница од 0.6 п.п. од БДП. Тоа може да биде одраз на идејата дека во земјите од Западен Балкан, јавниот долг пред Ковид-19 беше умерен во речиси сите земји, со просечен износ од 48 проценти од БДП, па оттука се сметаше за доволен за да обезбеди соодветен фискален простор за ублажување на ефектите од кризата.

Каматните плаќања (% од БДП) се постојано незначајни и покрај очекуваната негативна вредност, додека рејтингот на државниот долг е значаен единствено во проценките на системот-GMM и сугерира дека земјите со подобар рејтинг биле во можност да обезбедат повеќе финансии за време на кризните години.

Користените контролни променливи имаат варијабилна значајност. Нивото на економски развој е незначајно, додека инфлацијата е значајна до одреден степен. Повисоката инфлација е поврзана со понизок фискален стимул, кој најверојатно го доловува номиналниот ефект што повисоката инфлација го има врз јавните приходи, па оттука ја намалува потребата за проширување на буџетскиот дефицит за воведување антикризни мерки. Слично на тоа, повисокиот извоз е поврзан со понизок фискален стимул, што открива дека кога извозот е во пораст, годината била доволно добра за да бидат потребни помали или никакви фискални стимули, како и дека јавните приходи што произлегуваат од повисоката меѓународна трговија (како во случајот со земјите од Западен Балкан, каде што повисокиот извоз е силно поврзан со поголем увоз) се во пораст. Стапката на смртност од инфекции се поврзува со повисок фискален стимул, што е јасен случај за време на Ковид-19 пандемијата кога се проширија мерките за финансирање на здравствениот сектор. Аналогно на тоа, повисоката меѓународна цена на пченицата, чиј пораст е особено забележан во 2022 година, е поврзана со повисок фискален стимул, бидејќи во услови на зголемени цени севкупно, владите се одлучија да ја заштитат реалната вредност на потрошувачката кошница нудејќи одредени антикризни пакети.

Севкупно, сепак, овие резултати сугерираат дека земјите од Западен Балкан, кои имаа одреден фискален простор пред Глобалната финансиска криза од 2008 година и особено пред Пандемската криза од 2020 година, беа ограничени - во одреден степен - со расположливиот простор во дизајнот и распоредувањето на фискалните пакети во последователните кризи. Оттука, бидејќи фискалниот простор во голема мера се искористи за време и по пандемијата, резултатите сугерираат дека за време на тековната Криза со цените на енергентите и храната, фискалниот стимул е многу ограничен како резултат на исцрпениот фискален простор, или алтернативно, ако земјите се определија за пообемни фискални пакети за време на тековната криза, тие значително би ја нарушиле фискалната одржливост, повеќе отколку за време на претходните кризи. Таквиот резултат е многу конзистентен со претходните докази за важноста на фискалниот простор за јавните политики за време на криза (види, на пр. Aizenman and Jinjark, 2010; Jordà et al., 2016; Romer and Romer, 2019; Apeti et al. 2021).

Табела 4 – Резултати за ефектот на фискалниот простор врз фискалниот стимул во земјите од Западен Балкан

Зависна променлива: Фискален стимул (% од БДП)												
	Проценка со фиксни ефекти				Проценка со IV/2SLS				Проценка со Arellano-Bover Систем-GMM			
ПРОМЕНЛИВИ	Јавен долг, % од БДП	Јавен долг, % од даночни приходи	Каматни плаќања, % од БДП	Рејтинг на државен долг во странска валута*	Јавен долг, % од даночни приходи	Јавен долг, % од БДП	Каматни плаќања, % од БДП	Рејтинг на државен долг во странска валута	Јавен долг, % од БДП	Јавен долг, % од даночни приходи	Каматни плаќања, % од БДП	Рејтинг на државен долг во странска валута
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)	(10)	(11)	(12)
Фискален пакет (со едно временско задоцнување)									0.458***	0.455***	0.395***	0.468***
									(0.052)	(0.055)	(0.025)	(0.040)
Јавен долг, % од БДП (со едно временско задоцнување)	-0.0201**				-0.0587*				-0.0293***			
	(0.007)				(0.035)				(0.010)			
Јавен долг, % од даночни приходи (со едно временско задоцнување)		-0.00514**				-0.0148**				-0.00404*		
		(0.002)				(0.007)				(0.003)		
Каматни плаќања, % од БДП (со едно временско задоцнување)			-0.210				-0.650				-1.741	
			(0.388)				(0.535)				(1.292)	
Рејтинг на државен долг во странска валута (со едно временско задоцнување)				0.489				0.935				0.755**
				(0.365)				(0.601)				(0.360)
БДП по глава на жител (лог.)	-0.667	-0.473	-1.39	-0.143	1.602	2.205	-0.475	2.272	-1.462	-1.869	-2.579	-4.527***
	(1.328)	(1.441)	(1.537)	(5.339)	(2.470)	(2.570)	(2.557)	(6.319)	(1.293)	(1.212)	(3.196)	(1.369)
Инфлација (%)	-0.165***	-0.164***	-0.157***	-0.135**	-0.209***	-0.206***	-0.189***	-0.0885	0.0787	0.086	0.0824	0.0563
	(0.029)	(0.029)	(0.029)	(0.036)	(0.068)	(0.070)	(0.067)	(0.089)	(0.107)	(0.108)	(0.106)	(0.098)
Густина на население (лог.)	7.105	7.209	6.846	6.239	9.842	10.37	8.337	11.9	-1.140*	-0.892	-1.725	-1.026
	(6.567)	(6.514)	(6.594)	(10.710)	(9.838)	(9.963)	(9.597)	(13.560)	(0.642)	(0.604)	(1.650)	(0.957)
Индекс за демократија	-0.457	-0.483	-0.405	-1.055	-0.48	-0.551	-0.337	-1.457	-0.114	-0.0517	-0.394	-0.390**
	(0.405)	(0.419)	(0.334)	(0.961)	(0.502)	(0.503)	(0.538)	(1.032)	(0.084)	(0.075)	(0.292)	(0.171)
Извоз (лог.)	-0.0792**	-0.0764**	-0.0586*	-0.0762	-0.132**	-0.122*	-0.0771	-0.096	-0.196***	-0.184***	-0.176***	-0.209***
	(0.026)	(0.021)	(0.025)	(0.053)	(0.065)	(0.066)	(0.065)	(0.072)	(0.030)	(0.029)	(0.064)	(0.037)
Стапка на смртност од инфекции	1.568**	1.558**	1.605**	1.438*	1.456**	1.436**	1.569***	1.612***	2.253***	2.295***	2.162***	2.012***
	(0.596)	(0.597)	(0.542)	(0.662)	(0.567)	(0.558)	(0.583)	(0.619)	(0.694)	(0.696)	(0.732)	(0.679)

Меѓународна цена на пченица (лог.)	4.094**	4.108***	3.907**	4.092*	4.603*	4.615*	3.965*	2.128	0.841	0.775	0.928	2.511*
	(1.027)	(0.991)	(1.121)	(1.863)	(2.635)	(2.586)	(2.407)	(3.205)	(1.117)	(1.084)	(1.560)	(1.361)
Меѓунароцна цена на Брент сирова нафта (лог.)	-0.6	-0.649	-0.422	-0.999	-0.89	-0.986	-0.303	-0.459	-0.266	-0.14	-0.738	-1.353
	(0.769)	(0.798)	(0.640)	(0.734)	(1.993)	(1.969)	(1.760)	(2.289)	(1.501)	(1.505)	(1.997)	(1.696)
Константа	-40.89	-42.6	-34.64	-41.98					19.43	20.64	34.83	34.22***
	(34.520)	(35.060)	(34.490)	(77.890)					(14.090)	(14.540)	(31.530)	(10.650)
Опсервации	103	103	103	83	99	99	99	76	103	103	103	83
Коефициент на детерминација (R ²)	0.285	0.287	0.281	0.26	0.262	0.261	0.276	0.26				
Земји	6	6	6	5	6	6	6	5	6	6	6	5
Тест за подидентификација (Kleibergen-Paap rk LM статистика) (p-вредност)						0.0000	0.0000	0.0000	0.0001			
Тест за слаба идентификација (Kleibergen-Paap rk Wald F статистика)						76.92	94.87	228.6	166.9			
Hansen J статистика (тест за преидентификација на сите инструментални променливи) (p-вредност)						0.103	0.0589	0.961	0.665			
Arellano-Bond тест за AR(1) во прва разлика (p-вредност)										0.147	0.148	0.143
Arellano-Bond тест за AR(2) во прва разлика (p-вредност)										0.191	0.197	0.112
Sargan тест за преидентификација. Ограничувања (p-вредност)										0.212	0.241	0.531
												0.0363

Извор: Пресметки на авторот. *, ** и *** означуваат статистична значајност на 10%, 5% and 1%-но ниво, соодветно. Робустни стандардни грешки се прикажани во загради. *Променливата не е достапна за Косово.

4. ЗЕМЈА ВО ФОКУС: ФИСКАЛНИОТ ТРОШОК НА СУБВЕНЦИИТЕ ЗА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА ЗА ДОМАЌИНСТВОТА ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА И НЕГОВОТО ВЛИЈАНИЕ ВРЗ КРИТИЧНИТЕ ЈАВНИ РАСХОДИ

4.1 ПОЗАДИНА И ПРЕГЛЕД НА ЛИТЕРАТУРА

Повеќето европски земји беа неподготвени за историската нестабилност на цените на енергентите кои започна да растат кон крајот на 2021 година, а особено во текот на 2022 година. Со цел да се заштити стабилноста, повеќето влади во земјите-членки на ЕУ објавија енергетски пакети за поддршка во износ од 2.4 проценти од БДП за 2022 и 2023 година, при што околу половина од трошоците беа за нетаргетиран ценовни мерки (Arregui et al, 2022). Ситуацијата беше слична во регионот на ЗББ, при што две третини од трошоците беа наменети за нетаргетиран мерки (види Табела 1). Најчестиот облик на линеарна поддршка во овој период несомнено беа субвенциите во енергетскиот сектор.

Во Северна Македонија, меѓународните цени на храната се трасмитираа на домашниот пазар, најмногу во текот на 2022 година, и делумно во првата половина на 2023 година (Finance Think, 2023). Сепак, трансмисијата на цените на енергентите беше речиси целосно попречена на регулираниот пазар за домаќинствата и малите потрошувачи, како резултат на линеарното субвенционирање на сметките за електрична енергија. Всушност, субвенциите за електрична енергија беа најголемата финансиска поддршка на владините антикризни пакети. Кон крајот на 2021 година, македонската Влада прогласи кризна состојба во енергетскиот сектор, преку која обезбеди итна финансиска поддршка на ЕСМ, државната компанија за производство

на електрична енергија. Прогласувањето на енергетската криза му овозможи на ЕСМ да продава струја на универзалниот снабдувач по цена пониска од пазарната, со што се субвенционираа сметките за електрична енергија на приближно 611.000 домаќинства и 68.000 мали потрошувачи во земјата. На тој начин, ЕСМ обезбеди 100% од побарувачката за електрична енергија на регулираниот пазар (ММФ, 2024б). Според ОЕЦД (2013), кога субвенцијата се обезбедува преку ценовен механизам, тоа може да укажува на пониска транспарентност, иако тоа беше ублажено со наведување на просечната субвенција во сметките за електрична енергија.

Други ценовни мерки што беа воведени беа намалување на стапката на ДДВ за електрична енергија за домаќинствата од 18 на 5 проценти во јули 2021 година и укинување на стапката на ДДВ за увоз на електрична енергија и природен гас. Сепак, во јули 2023 година, ДДВ-то за електрична енергија се врати на општата стапка од 18 проценти. Дополнително, беа намалени акцизите и стапките на ДДВ за горивата и нафтените деривати, што можат индиректно да влијаат врз цените на електричната енергија. Таргетирана поддршка за ранливите категории на граѓани постоеше и пред енергетската криза. Во изминатата деценија, примателите на гарантираната минимална помош примаа енергетски додаток за половина од година (во текот на грејната сезона). Во 2022 година, ова беше дополнето со сличен енергетски додаток доделен од Министерството за економија, кој беше наменет за најранливите.

Дополнително, кон крајот на 2022 година, Владата ја субвенционираше цената на струјата на јавните и приватните претпријатија, вклучително и јавните училишта, мерните станици за водни пумпи и компаниите за производство на храна. Компаниите што не припаѓаа во категоријата „мал потрошувач“ набавуваа електрична енергија на отворениот пазар, и се соочија со голем ценовен шок. Неодамнешната студија на Петрески (2023) покажа дека ова беше најзначајниот товар за големите компании во Северна Македонија за време на Кризата со цените на храната и енергентите. Сепак, ценовниот шок поттикна активности за поголема отпорност преку нови инвестиции во обновливи извори на енергија и енергетска ефикасност кај компаниите што се снабдуваат со електрична енергија на отворениот пазар.

Ограничената цена на електричната енергија за домаќинствата и малите потрошувачи влијаеше на фискалната состојба на државниот буџет. Од јавните огласи објавени од македонската Влада може да се процени дека во текот на 2021 и 2022 година, ЕСМ добила финансиска поддршка во вкупен износ од 240 милиони евра (околу 2 проценти од БДП). Субвенционирањето продолжи и во 2023 година, со помош на заем од 100 милиони евра земен таа година за ЕСМ. Субвенционирањето продолжи и во 2024 година, при што најавената поддршка за субвенционирање на електрична енергија ќе достигне 35 милиони евра. Оттука, вкупниот проценет трошок за субвенционирање на цената на електричната енергија досега може да се утврди на околу 3.1 проценти од БДП.

Експлицитните субвенции за фосилни горива генерално ги одразуваат реалните фискални трошоци на државниот буџет или загубите/намалените профити на државните компании, кои на глобално ниво беа двојно поголеми во 2022 година (1.3 проценти од БДП) во споредба со 2020 година (0.6 проценти од БДП) (Black et al. 2023). Од друга страна, индиректните фискални импликации од овие субвенции можат да бидат ненаплатените приходи по основ на ДДВ и акцизите. Покрај значителниот фискален трошок за субвенциите за фосилни горива, тие имплицитно можат да предизвикаат негативни екстерналии, како што се поголемо загадување, помала заштеда на енергија, како и одложување на акциите за зелена транзиција (Black et al. 2023). Постои недостиг на доверба во јавноста дека владите се способни да ги компензираат домаќинствата со ниски и средни приходи, во случај на реформа на субвенциите (ММФ, 2023). Според Ari et al. (2022, стр.18), „повлекувањето на ценовните мерки е политички непопуларно; тие можат да креираат негативни прелевања, и

нивното неприлагодување на побарувачката може да ги држи глобалните цени на енергентите високи, со што би се одолговлекол товарот врз земјите со понизок доход кои се зависни од увоз”. Постојаните ограничувања или замрзнувања на цените на енергентите може да ги пролонгираат периодите на висока инфлација, бидејќи цените може повторно да се зголемат откако мерките ќе се отстранат (Arregui et al. 2022). Според Plante (2014), енергетските субвенции можат да ја намалат агрегатната благосостојба, каде што загубите се помали за субвенции под 1 процент од БДП, но брзо растат како што субвенциите стануваат поскапи. Загубите во благосостојбата најмногу се должат на нарушувањата на релативните цени како резултат на субвенциите, отколку на начинот на финансирање на субвенциите. Се тврди дека „иако отстранувањето на субвенциите ги принудува домаќинствата да плаќаат повисоки цени на енергентите, тоа исто така подразбира пониски даноци и намалени загуби во економијата“ (Plante, 2014, стр.3). Black et al. (2023), исто така, ги проценуваат индиректните трошоци на субвенциите за фосилни горива, како што се ненаплатените даночни приходи и трошоците за животната средина. Нивните наоди покажуваат дека целосните реформи во цените на енергентите можат да доведат до подобрување на нето-економските придобивки од 3.6 проценти од глобалниот БДП (еколошки придобивки од 5.2 проценти од БДП минус трошоци за економска благосостојба од 1.6 проценти од БДП). Во случај на делумна реформа на цената на енергентите, добивките се сè уште позитивни, со нето благосостојба од 2.7 проценти од БДП. Ebeke и Ngoana (2015) го процениле ефектот на инстиснување на социјалните јавни расходи, како резултат на зголемените енергетски субвенции, односно, зголемување од 1 п.п. на енергетските субвенции (% од БДП), може да ги намали јавните расходи за образование и здравство за 0.6 п.п. (% од БДП). Тие забележуваат дека овој ефект е посилен во присуство на слаби домашни институции, политичка неефективност и тесен фискален простор. Ова е во согласност со наодите на Black et al. (2023), дека придобивките за локалното здравство се линеарни.

4.2 МЕТОД ЗА РАЗЛИКА НА ЦЕНА ЗА ПРОЦЕНКА ЗА СУБВЕНЦИИТЕ ЗА ЕЛЕКТРИЧНА ЕНЕРГИЈА И ПРЕЛИМИНАРНИ ПОДАТОЦИ

Во овој сегмент од студијата, фокусот е ставен на проценка на субвенциите за електрична енергија за домаќинствата. Точниот износ на субвенциите за електрична енергија во Северна Македонија не е јасно наведен во државниот буџет, но можат да се проценат од трансферите или од заемите за поддршка на стабилноста на ЕСМ со цел да се обезбеди непрекинато субвенционирање на цената на електричната енергија.

Увиди за различните методи за проценка на енергетските субвенции беа собрани од ОЕЦД (2013). Најчестиот метод што се користи за пресметување на субвенциите за електрична енергија е пристапот на ценовна разлика помеѓу големопродажната цена и цената на крајните корисници, помножена со финалната потрошувачка на електрична енергија:

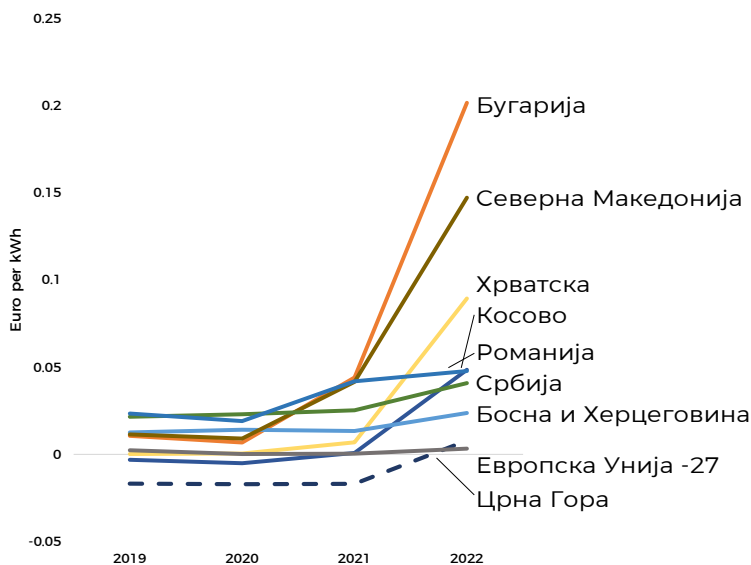
Субвенција = (Цена на големо/Референтна цена - Цена на крајниот корисник) x Потрошени единици

Овој метод е избран како резултат на неговата широка употреба во проценката на енергетските субвенции (користен од ОЕЦД, ИЕА и Светска банка), како и неговата едноставна пресметка (ОЕЦД, 2013). И покрај недостатокот на прецизност на оваа методологија, таа сепак може да даде генерален преглед на фискалното оптоварување. Според ОЕЦД (2013, стр.32), „методологијата на ценовната разлика е дизајнирана да го пресмета нето ефектот од сите субвенции кои ги намалуваат крајните цени под оние што би преовладувале на

конкурентниот пазар⁵. Сепак, изборот на точната референтна/големопродажна цена претставува ограничување. Дополнително, овој пристап не ја зема предвид проценката на субвенциите на производителите (ОЕЦД, 2013). За потребите на оваа студија, цените на електричната енергија на домашните учесници на пазарот (недомаќинства) беа избрани како референтни цени. Други методи за проценка на енергетските субвенции вклучуваат проценка на трансферите направени до производителите и потрошувачите и ненаплатениот даночен приход (покрај проценките за разликата во цената), исто така познати како Проценка за поддршка на производителите (PSE) и Проценка за поддршка на потрошувачите (CSE), кои се индикатори на ОЕЦД. Меѓутоа, овој метод бара пристап до податоците за буџетските трансфери (ОЕЦД, 2013).

На Графикон 12 е прикажана разликата во цената на електричната енергија помеѓу индустријата и домаќинствата, каде што може да се забележи дека поголем дел од земјите-членки на ЗББ и ЕУ во Југоисточна Европа имплементирале некаква форма на субвенции за електрична енергија во 2022 година, како што е претставено преку позитивната разлика помеѓу повисоката индустриска цена на електрична енергија и пониската цена кај домаќинствата. И во земјите членки на ЕУ-27, разликата премина од негативна во позитивна во 2022 година⁵, додека Северна Македонија и Бугарија бележат најголеми ценовни разлики. Иако некои земји имаа поголем фискален простор за да понудат субвенции, ЗББ беа значително повеќе оптоварени од зголемените јавни расходи за ублажување на ценовниот шок од енергентите.

Графикон 12 - Разлика на цена на електрична енергија (сите тарифи) помеѓу индустријата и домаќинствата за избрани земји во Европа (2019 - 2022)

Извор: Пресметки на авторот врз основа на податоци од Еуростат.

Забелешка: Позитивна разлика помеѓу повисоки индустриски цени и пониски цени на домаќинствата укажува на поголема заштита на домаќинствата преку субвенции за електрична енергија и обратно за негативна разлика.

⁵ Ценовната разлика во рамки на ЕУ не е многу информативна, имајќи на ум дека цените во земјите членки варираат во поглед на регулација на цените, односно во одредени земји цените за домаќинствата се либерализирани, додека кај останати, индустриските цени се регулирани. Дополнително, проценката во разлика на цената е базирана на цените на снабдување и дистрибуција на електричната енергија, и оттука, не ги зема предвид мерките за даночни олеснувања.

Заслучајот со Северна Македонија, ги проценуваме субвенциите за електрична енергија пресметани преку разликата во просечните цени на електричната енергија кај домаќинствата и домаќинствата. Податоците за цените на електричната енергија се преземени од Државниот завод за статистика и ги опфаќаат набавната или увозната цена, давачките за снабдување, пренос и дистрибуција, како и трошоците за организирање и управување со пазарот на електрична енергија и други трошоци, без ДДВ. Потрошените единици се претставени преку финалната потрошувачка на електрична енергија на домаќинствата во Северна Македонија. Бидејќи цените се прилагодуваат двапати годишно, тоа може да ја намали ценовната сигнализација во периоди на висока волатилност. Како одговор на енергетската криза, методологијата за цените на електричната енергија се промени во јули 2022 година, со воведување на блок тарифниот систем, каде што домаќинствата беа поделени на четири блока во зависност од нивните трошоци за електрична енергија на месечно ниво. Новите тарифи се следните:

Табела 5 - Блок тарифен систем воведен во јули 2022 година за електрична енергија на регулираниот пазар

Тарифа	Потрошувачка на електрична енергија
Блок 1	од 0 kWh до 210 kWh
Блок 2	од 211 kWh до 630 kWh
Блок 3	од 631 kWh до 1050 kWh
Блок 4	Повеќе 1051 kWh

Извор: PKE, 2022

Блок тарифите се малку подобра енергетска политика од линеарните субвенции, бидејќи можат да ги поттикнат потрошувачите да ја намалат потрошувачката на електрична енергија за да останат во одреден блок. На тој начин се намалува регресивниот ефект на субвенциите за електрична енергија, со делумно повисоко ценовно оптоварување на поголемите потрошувачи на регулираниот пазар. Оттукаа корисниците кои трошат помалку добиваат поголеми субвенции од корисниците кои трошат повеќе (Arregui et al, 2022, стр. 13).

Пазарот на електрична енергија беше либерализиран преку Законот за енергетика во 2018 година, што го објаснува малиот јаз во цените помеѓу индустриските цени и цените на домаќинствата во претходните периоди (Слика 13). По донесувањето на Законот за енергетика, повеќето домаќинства, сепак, останаа на регулираниот пазар. Ограничениот број на домаќинства и мали потрошувачи кои првично преминаа на слободниот пазар на крајот се вратија на регулираниот пазар, со појавувањето на Енергетската криза (ММФ, 2024б). Графикон 13 ги прикажува просечните цени на електричната енергија на домаќинствата и потрошувачите на отворен пазар. Може да се забележи дека во втората половина на 2021 година, цените на отворен пазар почнале нагло да растат, додека цените на домаќинствата благо се зголемиле, со што значително се зголемила ценовната разлика меѓу двете групи. Цените на домаќинствата би можеле да се споредат и со друга референтна цена, пр. пазарната цена на NUPX, која потенцијално би покажала уште поголеми експлицитни субвенции за домаќинствата.

Графикон 13 - Разлика во просечна полугодишна цена на електрична енергија помеѓу индустријата и домаќинствата во Северна Македонија

Извор: Пресметки на авторот врз основа на податоци од ДЗС

Во согласност со Графикон 13, следната Табела 6 ги прикажува проценетите вредности на субвенциите за електрична енергија обезбедени од македонската Влада пред Енергетската криза и во последните години преку ЕСМ. Вредностите добиени од оваа пресметка не се совпаѓаат целосно со трансферите направени кон ЕСМ во изминатите три години, но тие можат да дадат поцелосна слика за вкупните трошоци за спроведување на ваква мерка: субвенции направени кон јавното претпријатие од страна на Владата, заеми од меѓународните кредитори, како и внатрешните постоечки резерви на ЕСМ. На пример, во критичната 2022 година, владиниот трансфер изнесуваше 222.7 милиони евра, додека проценетата субвенција е речиси двојно поголема, 416.8 милиони евра. Покрај горенаведените објаснувања, пресметката за 2022 година може да биде преценета и поради фактот што повеќето домаќинства припаѓаат на првиот или вториот блок од новововедениот четиритарифен систем (види Табела 5).

Помеѓу 2013 и 2020 година, субвенциите за електрична енергија се движеле меѓу 0.1 и 2.5 проценти од вкупните јавни расходи, или меѓу 0.05 и 0.8 проценти од БДП, со апсолутен и релативен пораст во периодот што следи. Највисокиот износ на субвенцијата беше постигнат во 2022 година со трошок кој достигна 3.2 проценти од БДП или 9.2 проценти од јавните расходи. Во првата половина од 2023 година се забележува позначително намалување на трошоците.

Табела 6 - Субвенции за електрична енергија во Северна Македонија врз основа на методот на разлика во цена

Година	Субвенции за електрична енергија (милиони евра)	Субвенции за електрична енергија (% од БДП)	Субвенции за електрична енергија (% од јавни расходи)
2013	44.5	0.5%	1.7%
2014	68.7	0.8%	2.5%
2015	55.7	0.6%	1.9%
2016	29.3	0.3%	1.0%
2017	4.7	0.05%	0.1%
2018	28.9	0.3%	0.9%
2019	39.5	0.4%	1.1%
2020	23.4	0.2%	0.6%
2021	111.5	1.0%	2.7%
2022	416.8	3.2%	9.2%
2023H1	94.8	1.4%	3.6%

Извор: Пресметки на авторот врз основа на податоци од ДЗС и ММФ

Треба да се напомене дека иако горенаведените проценки се само за домаќинствата, еден дел од субвенциите за електрична енергија може да се припише и на малите потрошувачи, кои не се вклучени во нашата проценка. Исто така, на компаниите дополнително им беше понудена поддршка во форма на субвенции за електрична енергија. Вклучувајќи го и ненаплатениот приход по основ на ДДВ и ослободувањето од давачките за ДДВ за увоз на електрична енергија, веројатно е дека вкупниот износ на субвенции за електрична енергија е поголем. Сепак, се забележува намалување на субвенциите за електрична енергија во 2024 година, со промените во блок тарифите и намалената буџетска поддршка за субвенциите. Почнувајќи од јануари 2024 година, учеството на ЕСМ во задолжителното снабдување на регулираниот пазар беше намалено од 100% на 95%. Исто така, ЕСМ ја зголеми цената на електричната енергија на регулираниот пазар и за покривање на загубите во дистрибуцијата. Очекуваните добивки од фискалната консолидација од овие промени се 0.5 проценти од БДП во 2024 година (ММФ, 2024а). Лекциите научени од Енергетската криза во Северна Македонија придонесоа за повисоки инвестиции во производството на енергија и поголема отпорност од идни енергетски шокови.

4.3 МОДЕЛ И РЕЗУЛТАТИ

Понатамошната цел на ова подглавје е да го процени ефектот на субвенциите за електрична енергија врз јавните расходи за здравство, образование, социјална заштита и капиталните расходи. Бидејќи серијата на податоци за субвенциите за електрична енергија е кратка (за периодот од 2013 до 2022 година), ограничени сме во примената на понапредно економско моделирање, но едноставните пресметки во моментов би можеле да обезбедат задоволителни наоди.

Правиме проценки користејќи го методот на најмали квадрати (МНК) користејќи ги субвенциите за електрична енергија како процент од БДП од претходниот сегмент и податоците за јавните расходи изразени во проценти од БДП. Податоците се прибрани од завршните сметки на Буџетот на Северна Македонија достапни на веб-страницата на Министерството за финансии (<https://finance.gov.mk/>).

Формулираните равенки можат да се поделат во три категории:

- 1) Проценка на директната врска помеѓу субвенциите за електрична енергија и различните категории на јавни расходи (социјална заштита, здравство, образование и капитални расходи):

$$government_spending_t = \beta_0 + \beta_1 electricity_subsidies_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

- 2) Вклучување на тренд компонентата во регресија, за подобро да се изолира ефектот што го има врз јавните расходи (под претпоставка дека тие прикажуваат континуиран позитивен тренд низ годините):

$$government_spending_t = \beta_0 + \beta_1 electricity_subsidies_t + \beta_2 Trend_component + \varepsilon_t \quad (3)$$

- 3) Инкорпорирање на динамична компонента со вклучување на јавните расходи од претходната година, за да се земат предвид трајните или преносните ефекти од минатото, кои може да бидат релевантни за расходните категории со кои работиме:

$$government_spending_t = \beta_0 + \beta_1 electricity_subsidies_t + \beta_2 Trend_component + \beta_3 government_spending_{t-1} + \varepsilon_t \quad (4)$$

Како што споменавме, поради кратката серија, потребно е да се вклучат други објаснувачки променливи во равенките (2)-(4), кои би ни помогнале да ја разбереме нивната улога во обликувањето на потенцијалната врска помеѓу субвенциите за електрична енергија и јавните расходи. Сепак, ова останува област за идни истражувања.

Во нашиот случај, четири различни зависни променливи се користат на местото на јавните расходи, а тоа се: расходите за здравство, образование, социјална заштита, како и капиталните расходи. Овие сегменти на јавните расходи беа избрани како компоненти на јавниот буџет кои можат да придонесат кон социо-економски развој, а можат да бидат и истиснати како резултат на зголемените субвенции за електрична енергија за сите граѓани. Субвенциите за електрична енергија се преземени од извршените проценки во претходниот сегмент од ова поглавје, врз основа на методологијата на разлика помеѓу цените. Сите променливи се изразени во однос на БДП.

Од наш интерес е коефициентот, со очекувана негативна врска помеѓу субвенциите за електрична енергија и променливите на јавните расходи, односно дека повисоките субвенции за електрична енергија ги истиснуваат јавните расходи во социо-економските категории од буџетот. коефициентот

во равенките 3 and 4 е корисен за изолирање на тренд компонентата, со очекуван позитивен знак.

Резултатите од равенките се претставени во Табела 7. Ако ги споредиме резултатите од коефициентот на детерминација (R^2) помеѓу моделите, може да се заклучи дека оние што ја вклучуваат тренд компонентата, како и тренд компонентата и зависната променлива со едно временско задоцнување, најдобро можат да ја објаснат варијансата од различните сегменти на јавните расходи, што сугерира дека доминантноста на категориите на јавни расходи со кои работиме е доста висока. Субвенциите за електрична енергија се најзначајни токму во тие равенки (колона 2, 8 и 11; и 3, 9 и 12). Резултатите сугерираат дека 1 п.п. зголемување на субвенциите за електрична енергија во однос на БДП се поврзани со пониски јавни расходи за здравство и социјална заштита за 0.87 до 0.93 п.п.; и од 2.07 до 2.26 п.п. од БДП, соодветно. Иако ова не имплицира директна причинско-последична врска помеѓу субвенциите за електрична енергија и останатите категории јавни расходи, корелацијата помеѓу овие променливи може да имплицира на ефектот на истиснување. Коефициентот на јавните расходи за образование, сепак, е незначаен.

Овој наод укажува на потенцијален ефект на истиснување помеѓу јавните расходи за здравство и социјална заштита и субвенциите за електрична енергија. Покрај едноставната поставеност на моделот, наодите се во согласност со наодите на Plante (2014) и Ebeke и Ngouana (2015) дека субвенциите во енергетиката можат да придонесат кон намалување на благосостојба и да ги истиснат јавните социјални расходи. Особено, коефициентот на здравството е со слична големина кај Ebeke и Ngouana (2015), кои проценија коефициент од 0.6 п.п. за трошоците за здравство и образование сумирани заедно (не прават проценки за социјалната заштита. Дополнително, овој наод се совпаѓа и со наодите од Black et al. (2023) дека придобивките од благосостојбата во локалното здравје се линеарни.

Од друга страна, позитивна врска може да се согледа меѓу субвенциите за електрична енергија и капиталните расходи, со 0.47 до 0.62 п.п. на БДП зголемување на капиталните расходи поврзани со 1 п.п. зголемување на субвенциите за електрична енергија во однос на БДП. На прв поглед, овој наод е дискутабилен во однос на она што се прикажува како „капитален расход“ во јавниот буџет. Центарот за граѓански комуникации (2023) утврди дека трансферите направени кон ЕСМ во 2022 година биле прикажани под ставката „Капитални субвенции кон јавните претпријатија“, што е дел од буџетот за капитални расходи. Од друга страна, позитивната врска може да се должи на фактот дека Владата презеде чекори за зголемување на сопствените капитални инвестиции за производството на електрична енергија од обновливи извори на енергија, па оттука и коефициентот ги опфаќа двата паралелни процеси кои не се случуваат еден поради друг, туку и двата беа поттикнати од појавата и засилувањето на Енергетската ценовна криза.

Табела 7 – Резултати од улогата на субвенции за електрична енергија врз сегменти од јавните расходи

ЗАВИСНИ ПРОМЕНЛИВИ	Јавни расходи за здравство, % од БДП			Јавни расходи за образование, % од БДП		
	(1)	(2) Со вклучен тренд	(3) Со вклучен тренд и едно временско задоцнување	(4)	(5) Со вклучен тренд	(6) Со вклучен тренд и едно временско задоцнување
Субвенции за електрична енергија, % од БДП	0.287 (0.819)	-0.866** (0.355)	-0.93* (0.445)	0.017 (0.072)	0.0848 (0.0681)	0.00194 (0.09)
Јавни расходи, % од БДП (со едно временско задоцнување)			-0.0932 (0.401)			0.466 (0.459)
Тренд компонента		0.00744*** (0.00108)	0.00847* (0.00352)		-0.000437* (0.000207)	0.0000433 (0.000380)
Константа	0.0389*** (0.00933)	0.0138** (0.0051)	0.0126 (0.00739)	0.0376*** (0.000820)	0.0391*** (0.000976)	0.0195 (0.0184)
Број на опсервации	10	10	9	10	10	9
Коефициент на детерминација (R ²)	0.0151	0.874	0.842	0.00694	0.394	0.332
	Јавни расходи за социјална заштита, % од БДП			Капитални расходи, % од БДП		
	(7)	(8) Со вклучен тренд	(9) Со вклучен тренд и едно временско задоцнување	(10)	(11) Со вклучен тренд	(12) Со вклучен тренд и едно временско задоцнување
Субвенции за електрична енергија, % од БДП	0.48 (1.812)	-2.073** (0.78)	-2.264* (1.013)	0.317 (0.178)	0.466** (0.18)	0.619* (0.268)
Јавни расходи, % од БДП (со едно временско задоцнување)			-0.124 (0.402)			-0.422 (0.481)
Тренд компонента		0.0165*** (0.00237)	0.0193* (0.00796)		-0.000960 (0.000546)	-0.00164 (0.00105)
Константа	0.178*** (0.0206)	0.123*** (0.0112)	0.132** (0.042)	0.0274*** (0.00203)	0.0306*** (0.00258)	0.0451** (0.0168)
Број на опсервации	10	10	9	10	10	9
Коефициент на детерминација (R ²)	0.00871	0.875	0.843	0.283	0.503	0.548

Извор: Пресметки на авторот. *, ** и *** означуваат статистична значајност на 10%, 5% and 1%-но ниво, соодветно. Робустни стандардни грешки се прикажани во загради.

5. ЗАКЛУЧОК И ИМПЛИКАЦИИ ЗА ПОЛИТИКИТЕ

Во оваа студија, имавме за цел да ги процениме фискалните позиции на земјите од Западен Балкан б, кои значително се заострија како резултат на неодамнешните повеќеслојните кризи, особено со последната Криза со цените на храната и енергентите. Предизвиците за време на овие периоди вклучуваа редовно обезбедување на здравствени услуги, снабдување со енергенти и храна, намалување на инфлацијата, заштита на граѓаните и компаниите, како и одржување на стабилен фискален биланс. Покрај детална евалуација на фискалната политика, оваа студија нуди краток осврт на енергетскиот сектор, давајќи резиме на инвестициите во зелена енергија во регионот, енергетските мерки спроведени од владите на ЗБб, како и проценка на субвенциите за електрична енергија и нивниот ефект врз јавните расходи, во поглавјето со фокус на Северна Македонија.

Поглавјето 2 дава хронолошки преглед на фискалните состојби на ЗБб во последните неколку години. Преку приказ на динамичните движења на јавниот дефицит и јавниот долг, беа извлечени клучни трендови за претпандемскиот период, за време на Пандемијата, како и за време на најновата Криза со цените на храната и енергентите. Умерениот јавен долг и делумно стабилниот јавен дефицит пред пандемијата им овозможува на ЗБб да понудат голема фискална поддршка за време на Пандемиската криза во 2020 и 2021 година. Знаци на економско закрепнување беа видливи во 2021 година, но фискалните состојби повторно се влошија со гео-политичкиот конфликт меѓу Русија и Украина кој ја зголеми ценовната нестабилност на енергентите и храната. За справување со новонастанатите предизвици, земјите од Западен Балкан понудува енергетски субвенции и директна поддршка на јавните и приватните енергетски претпријатија, со што дополнително се оптовари фискалниот простор. Како што растеа потребите за задолжување на ЗБб, така растеа и каматните стапки.

Во блиската иднина, ЗБб треба многу да пристапат кон задолжувањето, со оглед на тоа што се очекува зголемување на каматните плаќања. Фискалната консолидација ќе биде клучна за периодот што следи, како на приходната, така и на расходната страна. Кога станува збор за приходите, ќе бидат неопходни реформи во даночната политика и наплатата на даноците. На страната на трошењето, треба да се земе предвид намалувањето на трошоците, особено за намалување на нетаргетираната фискална поддршка.

Позитивен исход од неодамнешните настани е тоа што земјите од Западен Балкан започнаа да инкорпорираат среднорочно фискално планирање за да станат поотпорни на идните потенцијални шокови и да поттикнат економски раст. Покрај тоа, со зголемената потреба од забрзување на зелената транзиција, неодамнешните фискални стратегии вклучуваат поголеми развојни планови за енергетски реформи. Слабостите на енергетскиот сектор ја акцентираа потребата за понатамошни инвестиции во оваа област, особено во однос на енергетската ефикасност и транзицијата кон обновливи извори на енергија. Ова ќе биде критично за да се спречат идни шокови од овој тип, како и да се намали дополнителниот фискален товар.

Како одговор на последиците од повеќеслојните кризи - неодамна Глобалната финансиска криза, Европската должничка криза, Ковид-19 пандемиската криза и Кризата со цените на енергентите и храната - владите ширум светот - како и во ЗБб, спроведоа фискални стимули. Во Поглавје 3, ја истражувавме улогата на преткризниот фискален простор за фискалниот стимул обезбеден

за време на криза, надоградувајќи се на обемната литература што ги посочува придобивките од фискалниот простор за фискалната политика во време на кризи. Новината на ова истражување беше најмалку двојна: 1) ги проширивме мерките искористени за опфат на фискалниот простор на четири: јавен долг (% од БДП), јавен долг (% од даночни приходи), каматни плаќања (% од БДП) и рејтингот на државниот долг изразен во странска валута; и 2) опширно ја третиравме ендогеноста помеѓу фискалниот простор и фискалниот стимул, преку користење на набљудувачки променливи поврзани со различните кризи, како и преку употреба на две проценки базирани на IV.

Накратко, наодите имплицираат дека земјите од Западен Балкан кои поседуваа одреден фискален простор пред Глобалната финансиска криза од 2008 година и особено пред Пандемиската криза од 2020 година, наидоа на ограничувања - во одредена мера - што произлегуваат од нивниот фискален капацитет во формулирање и спроведување мерки за фискален стимул во текот на кризите што следеа. Со оглед на значителното искористување на фискалниот простор за време и по пандемијата, резултатите укажуваат дека за време на тековната Криза со цените на храната и енергентите, можноста за спроведување на антикризни мерки е значително ограничена поради исцрпениот фискален простор. Со други зборови, доколку земјите се одлучеа за подарежливи финансиски пакети во услови на тековната криза, тоа значително би ја компромитирала фискалната одржливост во поголема мера отколку што беше забележано за време на претходните кризи.

Препораките за политиките што произлегуваат од овој заклучок е дека фискалните „бафери“ треба да се градат за време на некризни времиња, бидејќи тие значително го одредуваат просторот за маневрирање на владите кога ќе настапи криза. Ова е особено важно кога земјите работат со помал фискален простор, на пр. поради претходни владини потези или кризи кога таквиот фискален простор е значително искористен. Ова е случај со сите земји од Западен Балкан за време на Пандемиската криза од 2020 година, кои во просек го зголемија својот јавен долг за 10 п.п. од БДП. Оттука, земјите од Западен Балкан беа подготвени за шокот што следуваше со цените на енергентите и храната, кои потекнуваат од неиспровоцираната инвазија на Русија над Украина во февруари 2022 година. Тоа имплицираше дека фискалниот стимул за време на тековната Криза со цените на храната и енергентите е ограничен или претставува закана за одржливоста на јавните финансии.

На тој начин, креаторите на политиките се охрабруваат да усвојат фискални политики кои се насочени кон иднината и го балансираат искористувањето на фискалниот простор за време на економски опаѓања со одржување отпорност за идни непредвидливи предизвици. Воспоставувањето на фискални правила во поглед на јавниот долг и буџетскиот дефицит е клучно за подобро управување со фискалните политики, што значително ќе помогне во побрзо обновување на фискалниот простор. Позитивен белег е тоа што повеќето земји од Западен Балкан воведоа некоја форма на фискален механизам како што се среднорочното фискално планирање и фискални совети во одредени земји. Дополнително, резултатите предупредуваат од премногу дарежливи фискални пакети за време на кризи, нагласувајќи ги потенцијалните негативни ефекти врз фискалната одржливост, што може да ги попречи идните способности за одговор на кризи. Фискалните правила може да бидат од помош и во тој поглед, бидејќи антикризните мерки треба да бидат строго таргетирани со цел се избегнат поголеми загуби од помошта кон домаќинствата и компаниите кои биле помалку погодени за време на кризата или кои самите би можеле да го поднесат притисокот.

Поглавјето 4 е посветено на Северна Македонија, нудејќи детален преглед на субвенциите за електрична енергија и нивното влијание врз фискалните состојби. Во овој сегмент, ги анализиравме антикризните мерки што ги спроведе македонската Влада за заштита на домаќинствата и малите потрошувачи за време на ценовните скокови на енергентите. Преку

примената на пристапот на разлики во цените, беа проценети субвенциите за електрична енергија за домаќинствата. Овие субвенции претставуваа значително фискално оптоварување за време на Енергетската криза, со приближен трошок од 3.2 проценти од БДП или 9.2 проценти од државните расходи во 2022 година. Сепак, во 2023 година е забележлив процес на постепено намалување на субвенциите. Едноставна квантитативна проценка на односот помеѓу субвенциите за електрична енергија и сегментите на јавните расходи, вклучувајќи ги: јавното здравство, образование, социјалната заштита и капиталните расходи, открива знаци на ефект на истиснување помеѓу субвенциите за електрична енергија и расходите за здравство и социјална заштита. Поконкретно, субвенциите за електрична енергија (% од БДП) се поврзани со намалување на јавните расходи наменети за здравство и социјалната заштита за 0.87 до 0.93 п.п. и 2.07 до 2.26 п.п. од БДП, соодветно. Овој наод е особено релевантен, имајќи го предвид тесниот фискален простор што е присутен во Северна Македонија, иако процесите на фискална консолидација се во тек. Дополнително, ова го насочува вниманието на моменталниот квалитет на услугите што се нудат во јавното здравство и социјалната заштита. Ослободувањето на буџетскиот простор од прекумерните субвенции за електрична енергија, може да остави простор за инвестиции во структурни реформи за подобрување на јавните услуги и таргетирани мерки.

Дискусијата околу политиките за субвенционирање на електричната енергија и фискалната политика е сложена. Прво, политички е тешко целосно да се укинат субвенциите за електрична енергија, со оглед на тоа што дури и мали зголемувања на сметките за електрична енергија би можеле да доведат многу домаќинства во општа и енергетска сиромаштија. Сепак, со оглед на тесниот фискален простор и ветувањата за енергетска транзиција, континуираната и зголемена поддршка за субвенции за електрична енергија не е остварлива. Потребно е внимателно да се пристапи кон постепено отстранување на субвенциите, придружено со директни трансфери до домаќинствата со ниски и средни приходи, со цел да се спречат последиците од какви било ненадејни ценовни шокови. Потребно е да спроведе симулациска анализа за да се проценат импликациите од постепеното укинување на субвенциите врз домаќинствата, вклучително и влијанието што тоа ќе го има врз нивните трошоци за живот.

Второ, политиката на субвенционирање е испреплетена со енергетскиот капацитет на земјата и зависноста одувоз. Зголемените енергетски капацитети и снабдување може да придонесат за подобра долгорочна отпорност и предвидливост, меѓу многуте неизвесности што можат да се појават во иднина. Ова би подразбирало долгорочно планирање и спроведување на стратегии за унапредување на енергетскиот сектор. Според ММФ (2024б), загубите во дистрибуцијата заземаат значителен трошок во тарифите за финалните потрошувачи, и затоа треба да се понудат стимулативни мерки на дистрибутивниот оператор за зголемена ефикасност и квалитет на услугата. Трето, треба да се посвети поголемо внимание на потенцијалното истиснување помеѓу субвенциите за електрична енергија и сегментите од јавните расходи како што се јавното здравство и социјалната заштита. Имајќи предвид дека субвенциите нудат привремено олеснување без долгорочни придобивки, нивното намалување треба да се разгледа не само од буџетска перспектива, туку и од перспектива на долгорочен економски и социјален развој што може да се постигне преку повисоки инвестиции во зголемена функционалност, услужливост и подобрена инфраструктура во јавниот сектор.

ЛИТЕРАТУРА

- Aizenman, J. and Jinjarač, Y. 2010. De facto fiscal space and fiscal stimulus: Definition and assessment. NBER Working Paper 16539.
- Amaglobeli David, Gu Mengfei, Hanedar Emine, Hong Gee Hee, Thevenot Celine, "Policy Responses to High Energy and Food Prices", 2023, IMF Working Paper 2023/074, International Monetary Fund.
- Anil Ari, Nicolas Arregui, Simon Black, Oya Celasun, Dora M Iakova, Aiko Mineshima, Victor Mylonas, Ian W.H. Parry, Iulia Teodoru, Karlygash Zhunussova, "Surging Energy Prices in Europe in the Aftermath of the War: How to Support the Vulnerable and Speed up the Transition Away from Fossil Fuels," 2022. IMF Working Paper 2022/152, International Monetary Fund.
- Apeti, A.E., Combes, J.L., Debrun, X. and Minea, A., 2021. Did fiscal space influence Covid-19's fiscal response?. Covid Economics: Vetted and Real-Time Papers, 74, pp.71-93.
- Arellano, M., and O. Bover. 1995. Another look at instrumental variables estimation of error-component models. Journal of Econometrics, 68, p.29-51.
- Arregui, N., Celasun, O., Iakova, D., Mineshima, A., Mylonas, V., Toscani, F., Wong, Y., Zeng, L., & Zhou, J. (2022). Targeted, Implementable, and Practical Energy Relief Measures for Households in Europe. IMF Working Papers, 2022/262
- Benmelech, E. and Tzur-Ilan, N. 2020. The determinants of fiscal and monetary policies during the Covid-19 crisis. NBER Working Paper Series No. 27461.
- Bianchi, J., Ottonello, P. and Presno, I., 2023. Fiscal stimulus under sovereign risk. Journal of Political Economy, 131(9), pp.2328-2369.
- Black, Simon, Antung Liu, Ian Parry, and Nate Vernon, 2023. "IMF Fossil Fuel Subsidies Data: 2023 Update." Working paper, IMF, Washington, DC
- Blanchard, O. 2019. Public debt and low interest rates. American Economic Review, 109(4), p.1197-1229.
- Bohn, H. 2008. The sustainability of fiscal policy in the United States. Published in: R. Neck and J. E. Sturm, Sustainability of Public Debt, MIT Press, p. 15-49.
- Christian H Ebeke & Constant A Lonkeng Ngouana, 2015. "Energy Subsidies and Public Social Spending: Theory and Evidence," IMF Working Papers 2015/101, International Monetary Fund.
- Development Committee 2006. Fiscal policy for growth and development – An interim report. Paper presented at the Development Committee Meeting.
- Energy Community Secretariat. 2016. Creating a Regional Electricity Market in the Western Balkans 'From Paris to Rome', WB6 Monitoring Report 09/2016
- European Bank for Reconstruction and Development (EBRD). 2022. Transition Report 2022-23. Business Unusual. Country Assessment Montenegro.
- European Commission. 2023. Commission Staff Working Document, Economic Reform Programme of Kosovo (2023-2025).

- Fakikj, S., Gacov, P., Filkov, G, 2023. Research on consequences of increased budget spending due to 2022 crisis in areas that affect the life of citizens. Center for Civil Communications.
- Finance Think – Economic Research and Policy Institute. 2023. Policy Brief: How large is the transmission of international food prices in the domestic economy?,
- Frankel, J.A., Vegh, C.A. and Vuletin, G., 2013. On graduation from fiscal procyclicality. *Journal of Development Economics*, 100(1), pp.32-47.
- Ghosh, A. R., Kim, J. I., Mendoza, E. G., Ostry, J. D., and Qureshi, M. S. 2013. Fiscal fatigue, fiscal space and debt sustainability in advanced economies. *The Economic Journal*, 123(566), p.F4–F30.
- Grión, A. and Correa, E. 2021. Fiscal stimulus, fiscal policy and financial instability. *Journal of Economic Issues*, 55(2), pp.552-558.
- Heller, P. 2005. Back to basic – Fiscal space: What it is and how to get it? *Finance and Development*, 42(2), pp.32-33.
- International Monetary Fund (IMF). 2016. Assessing fiscal space: An initial consistent set of considerations. *International Monetary Fund Policy Paper*.
- International Monetary Fund (IMF). 2018. Assessing fiscal space: An update and stocktaking. *International Monetary Fund Policy Paper*.
- International Monetary Fund (IMF). 2022. Albania Country Report No. 22/362.
- International Monetary Fund (IMF). 2022. Montenegro Country Report No. 22/60.
- International Monetary Fund (IMF). 2022. North Macedonia Country Report No. 22/354.
- International Monetary Fund (IMF). 2023. “Fossil Fuel Subsidies”. Available on: <https://www.imf.org/en/Topics/climate-change/energy-subsidies> [Accessed 23 January 2024]
- International Monetary Fund (IMF). 2023. *Fiscal Monitor: On the Path to Policy Normalization*. Washington, DC: IMF, April.
- International Monetary Fund (IMF). 2023. *Regional Economic Outlook Europe: Restoring Price Stability and Securing Strong Green Growth*. Washington, DC: IMF, November.
- International Monetary Fund (IMF). 2024a. North Macedonia Country Report No. 24/26
- International Monetary Fund (IMF). 2024b. North Macedonia Country Report No. 24/27
- Jordà, Ò., Schularick, M., and Taylor, A. M. 2016. Sovereigns versus banks: credit, crises, and consequences. *Journal of the European Economic Association*, 14(1), p.45–79.
- Kose, M. A., Kurlat, S., Ohnsorge, F., and Sugawara, N. 2017. A cross-country database of fiscal space. *Policy Research Working Paper 8157*, World Bank, Washington, DC.

- Lerner, A. 1943. Functional Finance and the Federal Debt. *Social Research*, 10(1), pp. 38-51.
- Michael Plante, 2013. "The Long-Run Macroeconomic Impacts of Fuel Subsidies," CAEPR Working Papers 2013-002, Center for Applied Economics and Policy Research, Department of Economics, Indiana University Bloomington.
- Minasyan, G., E. Ozturk, M. Pinat, M. Wang, Z. Zhu, 2023. Inflation Dynamics in the Western Balkans. IMF Working Paper no. WP/23/49.
- Minea, A. and Villieu, P. 2009. Borrowing to finance public investment? The 'golden rule of public finance' reconsidered in an endogenous growth setting. *Fiscal Studies*, 30(1), p.103-133.
- Minea, A. and Villieu, P. 2012. Persistent deficit, growth, and indeterminacy. *Macroeconomic Dynamics*, 16(S2), p.267-283.
- OECD, 2013, *Analysing Energy Subsidies in the Countries of Eastern Europe, Caucasus and Central Asia*, OECD Publishing, Paris.
- OECD, 2022. *Global outlook on financing for sustainable development 2023*.
- Petreski, Marjan, 2023. "The impact of the crisis induced by the conflict in Ukraine on firms in North Macedonia: Evidence from a micro-survey," *Finance Think Policy Studies 2023-06/46*, Finance Think - Economic Research and Policy Institute.
- Republic of Serbia Fiscal Council. 2022. *Assessment of the Proposed Supplementary Budget of the Republic of Serbia for 2022*.
- Republic of Serbia Fiscal Council. 2023. *Notes to the Opinion on the Draft Fiscal Strategy for 2024 with forecasts for 2025 and 2026*
- Romer, C. and Romer, D. 2018. Why some times are different: Macroeconomic policy and the aftermath of financial crisis. *Economica*, 357(85), pp. 1-40.
- Romer, C. D. and Romer, D. H. 2019. Fiscal space and the aftermath of financial crises: how it matters and why. NBER Working Paper 25768.
- Roy, R., Heuty, A. and Letouze, E. 2006. Fiscal space for public investment: Towards a human development approach. In: *Fiscal Space* (pp. 67-91). Routledge.
- Western Balkans Investment Framework, Clean Energy. Available on: www.wbif.eu/sectors/energy. [Accessed on 25 November 2023]
- Western Balkans Investment Framework, Energy Support Package for the Western Balkans 2022. Available on: <https://www.wbif.eu/storage/app/media/Library/12.%20Economic%20and%20Investment%20Plan/WBIF%20Energy%20Support%20Package%20%20for%20the%20Western%20Balkans%202022.pdf> [Accessed 18 March 2023]
- Western Balkans Investment Framework, February 2023. Factsheet Clean Energy – Transition to sustainable and clean energy. Available on: <https://www.wbif.eu/storage/app/media/Library/FactSheets/Factsheets%202023/Sector%20Factsheets/02%20Fact%20Sheet%20ENERGY%202022%20-%20feb%2027%202023.pdf> [Accessed on 25 November 2023]

- World Bank, 2008. Fiscal policy for growth. PRMED Brief 40622. Available on: <https://documents1.worldbank.org/curated/ru/774881468314692549/pdf/406220BRI00BOX1SED0PRMEDKB01PUBLIC1.pdf>. [Accessed on 25 November 2023]
- World Bank. 2018. Western Balkans: Directions for the Energy Sector Final Report.
- World Bank. 2019. Western Balkans Regular Economic Report No. 15, Spring 2019: Reform Momentum Needed. © World Bank, Washington, DC. <http://hdl.handle.net/10986/31506> License: CC BY 3.0 IGO.
- World Bank. 2020. Western Balkans Regular Economic Report, No. 17, Spring 2020: The Economic and Social Impact of COVID-19. © World Bank, Washington, DC. <http://hdl.handle.net/10986/33670> License: CC BY 3.0 IGO.
- World Bank. 2021. Western Balkans Regular Economic Report, No. 19, Spring 2021: Subdued Recovery. © World Bank, Washington, DC. <http://hdl.handle.net/10986/35509> License: CC BY 3.0 IGO.
- World Bank. 2022a. Western Balkans Regular Economic Report no. 21, Spring 2022: Steering Through Crises. Western Balkans Regular Economic Report;21. © Washington, DC: World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/37368> License: CC BY 3.0 IGO.
- World Bank. 2022b. Western Balkans Regular Economic Report, No.22, Fall 2022: Beyond the Crises. © Washington, DC. <http://hdl.handle.net/10986/38189> License: CC BY 3.0 IGO.
- World Bank. 2023a. Western Balkans Regular Economic Report No.24, Fall 2023: Toward Sustainable Growth. © Washington, DC: World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/40496> License: CC BY-NC 3.0 IGO.
- World Bank. 2023b. Western Balkans Regular Economic Report No.23, Spring 2023: Testing Resilience. © Washington, DC: World Bank. <http://hdl.handle.net/10986/39890> License: CC BY-NC 3.0 IGO.
- World Bank. 2024. Global Economic Prospects, January 2024. Washington, DC: World Bank. doi:10.1596/978-1-4648-2017-5. License: Creative Commons Attribution CC BY 3.0 IGO

ДОДАТОК 1 - ОПИС НА ПРОМЕНЛИВИТЕ И ОСНОВНИ СТАТИСТИКИ

Табела А1 - Опис на променливите и извори

ПРОМЕНЛИВИ	ОПИС	Извор
Фискален стимул	Проценета променлива изразена како разликата помеѓу билансот на фактичкиот буџет и билансот на долгорочниот буџет, имприциран од Nordrick-Prescott (NP) тренд	Сопствени пресметки врз основа на податоци од ММФ - WEO
Јавен долг, % од БДП	Бруто долг на јавниот сектор, % од БДП	ММФ - WEO
Јавен долг, % од даночните приходи	Бруто долг на јавниот сектор, % од просечни даночни приходи	ММФ - GFS
Каматни плаќања, % of БДП	Каматни плаќања, % од БДП	ММФ-WEO (Пресметани согласно податоците за примарен дефицит/суфицит)
Рејтинг за државен долг во странска валута	Рејтинг за долгорочен државен долг во странска валута, индекс од 1-21	Податоци на Kose et al. за фискален простор
БДП по глава на жител	БДП по глава на жител (константа 2015 УСД\$), лог.	Светска банка - WDI
Инфлација (%)	Инфлација, цени на финални потрошувачи (годишна %)	Светска банка - WDI
Густина на население	Густина на население (број на лица на километар квадратен), лог.	Светска банка - WDI, Национални податоци за Косово
Индекс за демократија	Просек на политичките права и граѓанските слободи	Фридом Хаус
Извоз (лог.)	Извоз на добра и услуги (константни цени 2015 УСД\$), лог.	Светска Банка - WDI
Стапка на смртност од инфекции	Податоци од стапка на смртност од инфекции со Ковид-19	IEEE, https://ieee-dataport.org/open-access/case-fatality-rate-attack-rate-data-covid-19
Меѓународна цена на пченица	Пченица (УСД), (\$/mt), лог.	Податоци за цените на суровините на Светска банка - Розов лист, https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets
Меѓународна цена на Брент сурова нафта	Сурова нафта, Брент, \$/bbl, лог.	Податоци за цените на суровините на Светска банка - Розов лист, https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets

Табела А 2 - Дескриптивни статистики на променливите

ПРОМЕНЛИВИ	Опсервации	Средина	Стан. дев.	Мин	Макс
Фискален стимул	120	(0.10)	2.32	(9.95)	5.49
Јавен долг, % од БДП	117	43.87	20.14	5.57	107.35
Јавен долг, % од даночни приходи	117	211.01	102.91	28.16	436.14
Каматни плаќања, % од БДП	120	1.33	1.00	(0.46)	4.40
Рејтинг на државен долг во странска валута	91	8.67	1.45	6.00	11.00
БДП по глава на жител	115	8.42	0.27	7.78	8.97
Инфлација (%)	114	3.19	3.86	(2.41)	16.12
Густина на население	114	4.46	0.38	3.82	5.12
Индекс за демократија	111	3.85	1.59	2.00	7.00
Извоз (лог.)	112	21.90	1.88	4.40	24.25
Стапка на смртност од инфекции	120	0.11	0.53	0.00	3.87
Меѓународна цена на пченица (лог.)	120	5.37	0.27	4.91	5.95
Меѓународна цена на Брент сурова нафта (лог.)	120	4.20	0.38	3.36	4.72

